

17.3
10/47-19
KOLOZSVÁRI—SZEGEDI ÉRTEKEZÉSEK
A MAGYAR MŰVELŐDÉSTÖRTÉNELEM KÖRÉBŐL

30. sz.

II. RÁKÓCZY GYÖRGY ERDÉLYI FEJEDELEMSÉGE

(1648—1660)

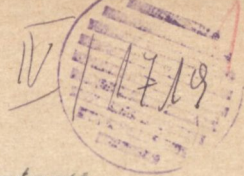
Írta:
SZABÓ MAGDOLNA

S z e g e d, 1935.

XB 138038

B 27706

10

KÓLOZSVÁRI—SZEGEDI ÉRTEKEZÉSEK
A MAGYAR MŰVELŐDÉSTÖRTÉNELEM KÖRÉBŐL

30. sz.

II. RÁKÓCZY GYÖRGY ERDÉLYI FEJEDELEMSÉGE

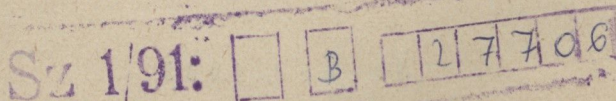
(1648—1660)

Írta:
SZABÓ MAGDOLNA

S z e g e d, 1935.

000871242

T a r t a l o m:

	Oldal
1. Fejezet. Események	5
2. „ Föld és népe	14
3. „ Fejedelem és udvara, alkotmány	22
4. „ Egyházi társadalom, hitélet	31
5. „ Világi társadalom	42
6. „ Közigazgatás	47
7. „ Hadügy	51
8. „ Külügy	54
9. „ Adó és pénzügy	57
10. „ Gazdasági élet, ipar és kereskedelem	71
11. „ Biráskodás	76

I. Fejezet

II. Rákóczy György uralkodása

Erdély Bethlen Gábor és I. Rákóczy György alatt élte fénykorát, tekintélyes politikai tényező volt kelet Európában s az uralkodók terveik szövögetése alkalmával nem hagyták figyelmen kívül. De Erdélynek ez az emelkedése nem tetszett tulságosan a portának, ezért már I. Rákóczy Györgynek sem engedte meg a 13 felsőmagyarországi vármegye elfoglalását, csak hétét, hiába bizonygatta Rákóczy ezeknek gazdasági és politikai összetartozását s hogy az a portának is hasznos volna, ha Erdély megerősödne, a török hajthatatlan maradt.¹⁾ Ez azután azt eredményezte, hogy I. Rákóczy György magáévá tette a IV. Ulászló lengyel királytól kezdeményezett törökellenes kelet-európai koalíció szervezésének tervét, sőt a lengyel disszidensek ösztönzésére komolyan foglalkozott a lengyel korona megszerzésével, emiatt a portával való viszonya feszültté lett.²⁾

Tehát II. Rákóczy György még apjától örökölte politikájának ilyen irányzatát. Apja politikájának folytatója volt a kozákokkal való szövöttezés tekintetében is, de tudatában volt annak, hogy a porta és a tatár khán beleegyezése nélkül minden vállalkozása hiábavaló,³⁾ azért érdeklődött ezek politikai helyzete iránt is, hogy pl. a tatárok a kalmukokkal — szomszédakkal — hogy állnak.⁴⁾

A nemsokára kiütött kozák-lengyel háboruban Rákóczy inkább a lengyelek felé hajolt, de mégis mindig szigorúan ügyelt a semlegesség fenntartására, hogy a kellő időben ahhoz

¹⁾ Szilágyi: Erdélyország története. II. k.

²⁾ Lukinich: i. m. 313. o.

³⁾ E. O. E. XI. 136. o.

⁴⁾ E. O. E. XI. 206 o.

csatlakozhassék, amelyik félnek több kilátása van a győzelemre. A szerencse egyenlőre a kozákoknak kedvezett s János Kázmér lengyel király rögtön adandó segély fejében II. Rákóczy Györgyöt társkirállyá, fiát pedig utódjává akarta választatni, ha az katolikussá lesz. De János Kázmér győzelme tárgytalanná tette ajánlatát.⁵⁾ Ezért Rákóczy követét, Schaum Konsztantint Svédországba küldte, a szövetség előkészítésére, ahol Schaum hangulatkeltés céljából tulozta is Rákóczy politikai és katonai erejét.⁶⁾ A szövetséget X. Károly svéd király nemsokára meg is kötötte, Rákóczynak ígérte Nagy- és Kis-lengyelországot, Litvánia nagyrészét és a lengyel koronát.⁷⁾ Hiába intették Rákóczyt a portai követek, hogy se a lengyelhez, se a svédhez ne csatlakozzék, mert a porta fél, hogy akármelyik lesz a győztes, nagy hatalomra tesz szert és elle fordul s hogy Rákóczy, ha a vesztes fél mellé talál állni, elvesziti fejedelemségét. Rákóczyyal nem lehetett birni, ő a veszteséget kizártnak tartotta és remélte, hogy győzelmes vállalata után a portát könnyen kiengesztelheti.⁸⁾

Erdély közhangulata szintén a háboru ellen volt és bár Rákóczy vallási szempontokat is hangoztatott, Kemény János nyíltan kimondotta, hogy az Isten dicsősége, melyért a fejedelmek háborut indítanak, csak ürügy a fejedelmek önző céljainak takargatására.⁹⁾

Többször is figyelmeztette a császár Rákóczyt vállalkozása veszedelmes voltára és kérte, hagyjon fel vele, de Rákóczy azt felelte, hogy a lengyelek oly érzékenyen megsértették őt, hogy azt nem tűrheti el szó nélkül, fel is sorolt néhány mondva csinált ürügyet.¹⁰⁾

A lengyelek is igyekeztek Rákóczyt megengesztelni, kérték, hogy halassza el hadjáratát egy évvel, vagy mint barát jöjjön. Készek királyukul fogadni őt a vallásuk és kiváltságaik sérelme nélkül.¹¹⁾

Rákóczy tehát általános ellenzés közepette, csupán néhány tanácsur megkérdezésével a háborut megindította, ma-

⁵⁾ Lukinich : i. m. 319. o.

⁶⁾ E. O. E. XII. 210. o.

⁷⁾ Lukinich : i. m. 319. o.

⁸⁾ Lukinich : i. m. 320. o.

⁹⁾ Szilágyi : Erd. tört. 187. o.

¹⁰⁾ E. O. E. XI. 249. o.

¹¹⁾ E. O. E. XI. 249. o.

gával vive a győzelmi jelvényeket is, annyira biztos volt a dolgában. Mégsem mondhatjuk, hogy egy elbizakodott ember vakmerő terve volt a lengyel trón megszerzésére irányuló kísérlet,¹²⁾ mert azt már apja készítette elő hosszas diplomáciai tárgyalásokkal és Erdély legnagyobb fejedelmeinek, mint Báthory Istvánnak, Bocskaynak, Bethlennek a tervei közt is állandóan szerepelt. Csupán a beavatkozás időpontjának és szövetséges társának megválasztásában mutatkozott II. Rákóczy György meggondolatlanának. Hisz amikor a svédekkel a szövetséget megkötötte, egész európa diplomáciája tisztában volt a svédek szorongatott helyzetével s velük való szövetkezés előnytelen voltával.¹³⁾ Még az erdélyiek is, bár előbb helyesnek ítélték a szövetkezést,¹⁴⁾ most a dolgok fordulatával veszélyesnek találták azt. Hiábaválónak bizonyultak anyja intelmei s papjainak nyílt szószékről történt kárhoztató nyilatkozatai; ha egyszer — bár hosszas habozás után — elhatározta magát, szándékától nem lehetett eltéríteni,¹⁵⁾ vakon bízott haderejében¹⁶⁾ és a kozákok segítségével, kik pedig bosszúval voltak eltelve irányában, mivel hetmájuk Rákóczyt okolta fia haláláért.¹⁷⁾

Közben bécsi követe aggasztó híreket közölt vele, hogy t. i. a császár gróf Hartzfeld tábornokát küldi ellene.¹⁸⁾ Rákóczy kérte a császárt, hogy álljon el az ő megtámadásától, mert a császár ellen semmit sem tervel. III. Ferdinánd ugyan nem volt ezzel a felelettel teljes mértékben megelégedve, de azért még tett egy utolsó kísérletet Rákóczy észretérítésére, elküldte hozzá családjuk régi barátját, Szelepcsényi nyitrai püspököt, hogy visszatérésre bírja, de Szelepcsényi mindössze csak annyit ért el, hogy Rákóczy megígérte, a lengyelekkel a tárgyalás újrafelvételét.¹⁹⁾ A kiegyezésből, bár a lengyelek nagy áldozatra voltak hajlandók, semmi sem lett. Rákóczy gyorsan nyomult előre, felmentette Krakkót a lengyelek ost-

¹²⁾ Mint azt egyes történetírók teszik, pl. Angyal D. i. m. 182. o. és Marczali i. m. 124. o.

¹³⁾ Szilágyi: II. Rákóczy 168. o.

¹⁴⁾ Szilágyi: II. Rákóczy 162. o.

¹⁵⁾ Szilágyi: II. Rákóczy 166. o.

¹⁶⁾ Mely később rendezetlenné bizonyult. Szilágyi i. m. 182. o.

¹⁷⁾ Szilágyi: i. m. 149. o.

¹⁸⁾ E. O. E. XI. 250. o.

¹⁹⁾ E. O. E. XI. 249. o.

romzára alól és 1657. ápr. 18 án egyesült a svéd király seregével, de az egyesült sereg két hónapig hiába kereste a csatát a lengyelekkel. Végre két hónap múltán híre jött, hogy Rákóczy elhatalmaskodásától félve,²⁰⁾ III. Ferdinánd felbujtotta a dánokat, akik betörték Svédországba, mire a svédek Rákóczyt cserbehagyva, hazasiettek. A terepet nem ismerő erdélyi sereget a kozákok kalauzolták hazafelé, úgy, hogy az fedezetül szolgált a kozákoknak zsákmányuk kényelmes hazaszállítására, mikor ez a cél el volt érve, azok is eltűntek. A sereg el volt csigázva, mert rengeteget szenvedett a nyomukban járó s rájuk le-lecsapó lengyelektől.

Végre Rákóczy kénytelen volt bocsánatot kérni a lengyel királytól és 1,200.000 forint kárpótlást ígérni. A kibékült lengyel király vezetőt is adott a sereg mellé s az megindult hazafelé, de a lengyel vezető egyenesen a tatár torkába vezette őket, negyednapra híre is jött, hogy a szultán parancsából közeledik a tatár khán. Rákóczy néhány hű emberével otthagytá a sereget, mivel az nem tudott olyan gyorsan előrehaladni, vezérletét Kemény Jánosra bízta s maga futva menekült Erdélybe. Keményt a tatárok hadával együtt elfogták és Krim félszigetre vitték.²¹⁾

Rákóczy Erdélybe érve, alig pihent néhány napot, országgyűlést hívott össze, annak megbeszélésére, hogy mitevők legyenek a fenyegető török tatárvész s a lengyelek haragjának elhárítására. A gyűlés Szamosujváron ült össze, a fejedelemre nézve nagyon is kedvezőtlen hangulatban. Legelső teendőnek a porta kiengesztelését és a tatár rabok kiváltását tartották, utóbbiak váltságdíjához kész volt Rákóczy is hozzájárulni. A rendek követelték azon tanácsurak felelősségre vonását, akik a háboru okai voltak. A fejedelem igyekezett csittítani a kedélyeket, végül mégis bele kellett egyeznie a fejedelmi hatalom megcsorbitásába, amennyiben a rendek kimondták, hogy ezután a sereget csak akkor lehet az ország határán kívül vezetni, ha az országgyűlés megszavazza.²²⁾

Ekkor még remelték, hogy Rákóczy ki tudja engesztelni a portát, aminthogy már kétszer viselt háborut a porta aka-

²⁰⁾ Acsády: i. m. II. k. 318. o

²¹⁾ Erdélyi: i. m. 133. o.

²²⁾ E. O. E. XI. 286—90. o.

rata ellenére s utólag mindig megkapta a jóváhagyást; csak-hogy azok győzelmes hadjáratok voltak, most pedig Erdély hadereje össze volt törve. Egymást érték a levelek és török követségek, melyek mind Rákóczy letételét követelték a rendektől. A fejedelem ily körülmények között nem tehetett egyebet, minthogy partiális országgyűlést hívott össze (1657. X. 25 —XI. 2-ig.) Gyulafehérvárra, melyen a Partium nem vett részt. A török követ nem a fejedelemhez jött, mint eddig, hanem a rendekhez. A fejedelem figyelmeztette őket hűség esküjökre, de a követ felsorolva Rákóczynak a porta ellen elkövetett vétségeit, erélyesen követelte, hogy válasszanak más fejedelmet és ezt tudassák a budai vezérrel.

Most hosszú huza-vona kezdődött; a rendek a haza javára hivatkozva kérték Rákóczyt, hogy legalább ideiglenesen mondjon le, de ő szívósan ragaszkodott a hatalomhoz, sokkal jobban, mint az ország érdekeihez, amint azt későbbi viselkedése igazolta. Csűrte-csavarta, kiforgatta a dolgokat, teljesen hamis beállításba helyezte az eseményeket, csakhogy megtarthassa a fejedelemséget. Minden eszközt felhasznált, amit jónak vélt célja elérésére; hol a rendek esküjére hivatkozott, hol fegyverrel fenyegette meg őket. A rendek ingadozásának, amennyiben háromszor is újra visszafogadták Rákóczyt, csupán az ő fegyveres tulhatalma volt az oka.

Végre Rákóczy mégis 9 pontban beküldte a rendekhez feltételeit, melyek alatt hajlandó volt lemondani. Ezek lényege az volt, hogy birtokait megtarthassa, lakhassék Erdélyben is; ne gyalázzák őt és Husztot Rhédei Ferencről 50.000 forintért kapja meg; Erdély garantálja, hogy a szultán e pontokat elfogadja. A rendek feltételei viszont ezek voltak: később, ha Rákóczy ügye a portán jóra fordult, visszafogadják, addig semmi kormányzási dologba nem elegendik, az ország jóvelelmét nem kezeli, az 1657-ik évi török adót rendezi, a megválasztandó fejedelemre nézve Rákóczy tanácsát is kikérik, a megválasztandó sem bent az országban, sem kifelé nem fogja a fejedelem címet viselni. Lakásul Kővárat jelölték ki Rákóczynak. Azután megválasztották Rhédei Ferencet fejedelemnek. De kikötötték, hogy viszont a török is tartsa tiszteletben Erdélynek Szolimán óta élvezett szabadságait.²³⁾ Majd aláírták

²³⁾ E. O. E. XI. 293—311. o.

a rendek és Rákóczy a kölcsönös biztosítási levelet. Rákóczyval megígértették, hogyha visszanyeri fejedelemségét, a törtétekért senkin sem fog bosszútállni, az ország ellen akkor sem fog fegyvert, ha végleg le kell mondania,²⁴⁾ a rendek pedig megígérték, hogy a portán mellette fognak dolgozni.²⁵⁾

De Rákóczy ígéretét nem tartotta meg, a kormányzást nem engedte ki a kezéből és Rhédei sohasem volt egész Erdély ura.

Közbejött az is, hogy a török Jenő átadását követelte. Rákóczy ezzel kapcsolatban azt hangoztatta, hogy a töröknek az ő letételével soha nem is volt más célja, mint az hogy Erdélyt pártokra szakítsa és a viszálykodó országot könnyen legyőzve, hódítási vágyát, mellyel mindenképen az 1594 előtti állapotokat akarta visszaállítani, kielégitse, de ő nem hajlandó egy talpalatnyit sem átadni Erdély földjéből.²⁶⁾ Pedig nála sokkal jobb hazafi és nagyobb politikus, Bethlen Gábor hasonló helyzetben, mikor tőle Lippát követelte a török, így nyilatkozott: „Lippa nélkül is . . . szintén olyan ország, mint vele“ s így „olyan hely miatt . . . vagy egész országul veszünk, vagy sok országok, nemzetek békességét felbontani“ teljesen indokolatlan.²⁷⁾ Azért Bethlen Lippát át is adta a töröknek, amiből sokkal több jó származott az országra nézve, mint rossz,²⁸⁾ míg Rákóczy hatalmi törekvéseit leplező álhazafiságával felingerelte a portát és Erdélyt végromlásba döntötte.

Rhédei szorult helyzetében nem tehetett mást, mint országgyűlést hívott össze Meggyesre, melyet azonban Rákóczy katonáival körülvett és kikényszerítette visszavételét. A rendek tehát újra fejedelemmé választották s tettüket azzal indokolták, hogy a török-tatár veszedelem messze, Rákóczy azonban a nyakukon van.²⁹⁾

Ezután Rákóczy, bár általános amnesztiát ígért Rhédei hiveinek,³⁰⁾ mégis üldözte őket, birtokaikat elkobozta: ezek

²⁴⁾ E. O. E. XI. 316. o.

²⁵⁾ E. O. E. XI. 318. o.

²⁶⁾ E. O. E. XI. 337—339. o.

²⁷⁾ Lukinich: i. m. 246. o.

²⁸⁾ Lukinich: i. m. 246. o.

²⁹⁾ E. O. E. XI. 348—50. o.

³⁰⁾ E. O. E. XI. 355. o.

török földre menekültek, segílyt kérni Rákóczy ellen.³¹⁾

Rákóczy a török követséget is, mely Rhédeinek a fejedelmi jelvényeket hozta, megalázta, mire sokan, érezve a vihar előszelét, vagyonukkal együtt átmentek a királyság területére.³²⁾

Valóban jött is mindenünnen a török készülődésének a hire, mire Rákóczy is seregszemlét, mustrát rendelt el. De hívei figyelmeztették, hogy vigyázzon, mert a megyék és — akikben legjobban bizott, — a székelyek hangulata nagyon ellene van; azt beszélik, hogy most kénytelenségből segílyt ígérnek ugyan, de majd veszély idején nem fognak fegyvert, hanem az erdőbe rejtőznek.³³⁾

Rákóczy, hogy a portán ügyeit rendezze, követséget küldött oda, de ezzel egyidőben a császárhoz is követséget mentesztett, hogy megnyerje szövetségesül a török ellen.³⁴⁾ Megpróbált a velenceiektől és a német választófejedelmektől is segílyt nyerni,³⁵⁾ de mindenütt sikertelenül kopogtatott, pedig a császárnak még azt is megígérte, hogy a végvárakba kész császári őrséget befogadni.³⁶⁾

Az 1658. máj. 24-én megnyílt gyulafehérvári országgyűlésen a török és tatár követek már nemcsak Rákóczy letételét követelték, hanem azt is, hogy őt és az Erdélybe menekült két oláh vajdát megkötözve küldjék Konstantinápolyba. Ujabb huza-vona indult meg Rákóczy és a rendek közt, mivel Rákóczy minden áron meg akarta menteni a fejedelmi hatalmát.

A török sereg tehát megindult Erdély ellen s most már négyet követelt: Jenőt, dupla adót, Rákóczy és az oláh vajdák kiadását.³⁷⁾ Erdélyben a közhangulat Rákóczy ellenes volt, a többség azt tervezte, hogy csata esetén cserbenhagyja Rákóczyt, mindenki úgy látta, hogy jobb lett volna Rákóczy-nak legalább egyidőre lemondania,³⁸⁾ de ő erre nem volt haj-

³¹⁾ E. O. E. XI. 359. o.

³²⁾ E. O. E. XI. 359. o.

³³⁾ E. O. E. XI. 360. o.

³⁴⁾ E. O. E. XI. 474—77. o.

³⁵⁾ E. O. E. XI. 397. o.

³⁶⁾ E. O. E. XI. 399. o.

³⁷⁾ E. O. E. XI. 405. o.

³⁸⁾ E. O. E. XI. 414. o.

landó, mire a török és tatár hordák megkezdtek Erdélynek tüzzel-vassal való elpusztítását. Hogy ennek megszüntetését kérjék, Barcsay vezetésével követség ment a nagyvezér táborába. Azonban a nagyvezér szóba sem állott velük, hanem a budai basához utasította őket, hogy tőle majd megtudják a feltételeket, ami nem volt más, mint az adónak 40.000 aranyra való felemelése, 500.000 tallér hadisarc, Lugos és Karánsebes átadása. Egy hétig tárgyaltak a pontok felett, de semmi eredményt sem tudtak elérni, sőt a fővezér még hozzá egyszerűen kinevezte Barcsayt fejedelemmé és kijelentette, hogyha nem fogadják el e feltételeket, pasasággá teszi Erdélyt.³⁹⁾ Így Barcsay, amint maga mondja, kénytelen volt elfogadni a fejedelemséget⁴⁰⁾ s az országgyűlésnek, melyen a kapucsi basa is jelen akart lenni, választás helyett csak tudomásul vétel jutott osztályrészül.

Rákóczy értesülvén a dolgokról, megtiltotta a rendeknek, hogy a Barcsay által összehívott országgyűlésen résztvegyenek.⁴¹⁾ Az országgyűlés Segesváron ült össze, október 5-én, de csak kevesen jelentek meg. Barcsay nem fejedelmi pompával vonult be, hanem csak úgy, mint a nemesek szoktak s kijelentette, hogyha a dolgok jobbra fordulnak, kész átadni helyét Rákóczynak, ezt a választási feltételek közé is bevették s a rendek is ily értelemben tették le neki az esküt.⁴²⁾ Barcsay Rákóczynak magánlevélben még azt is felajánlotta, hogy Rákóczy küldje mellé egy emberét, aki őt ellenőrizze és igazgassa.⁴³⁾ Ennek ellenére Rákóczy Barcsayt mindenféle hitszegőnek híresztelte, pedig már a portán is gyanus volt Barcsay hogy Rákóczy érdekében dolgozik. Azért a porta ellentmondást nem tűrő hangon utasította Barcsayt, hogy a Rákóczy kezén lévő Partiumot is szerezze meg. Ennek tulajdonítható hogy a rendek a december 3-án kezdődő segesvári országgyűlés határozatából kifolyólag Rákóczyt a birtokában levő területek és várak átadására szólították fel. Erre nézve 1659. január 30-án meg is kötötték az egyességet, melyben Rákóczy

³⁹⁾ E. O. E. XI. 65—67. o.

⁴⁰⁾ E. O. E. XII, 65. o.

⁴¹⁾ E. O. E. XII. 67. o.

⁴²⁾ E. O. E. XII. 68 - 76. o.

⁴³⁾ E. O. E. XII 76. o,

kötelezte magát e területek átadására, a rendek pedig megígérték, hogy Erdélyi birtokait nem bántják.⁴⁴⁾

Azonban Barcsay fejedelemségét a megoldatlan adóügyi kérdések miatt bizonytalanak érezte, azért a szatmári egyezség megszegésére határozta el magát, ami — felfogása szerint — kisebb veszedelmet rejtett magában, mint a portával való ellenkezés. Ez magyarázza a szászsebesi országgyűlés jun. 3-i végzését, mely fő és jószágvesztés terhe alatt megtiltott mindennemű érintkezést Rákóczy Györggyel és családjával. Rákóczy erdélyi birtokainak elvételét ezek után minden percben várhatta, azért sereget gyűjtött a támadásra.⁴⁵⁾ A fenyegető hírek hallatára Barcsay Keresztesmezejére tábori országgyűlést hívott össze (1659. aug. 20—30), de még mielőtt az ellenállást szervezhették volna, Rákóczy már benyomult Erdélybe, I. Lipót tiltakozása ellenére, aki figyelmeztette, hogy a török legyőzésére egymagának nincs elég ereje s így vállalkozásának nem lesz más eredménye, minthogy a török a Partiumot teljesen be fogja hódoltatni. Lipót még hozzátette, hogy inkább menjen veszendőbe Rákóczynak Erdélyben fekvő valamennyi birtoka, semhogy az országot az elháríthatatlan pusztulásnak kitégye. ⁴⁶⁾ De Rákóczy nem volt vele egy véleményen, folytatta előhaladását s a szeptember 24-i marosvásárhelyi országgyűlés a fegyveres erőnek engedve, harmadszor is fejedelmévé választotta.

Barcsay ekkor a törökhöz fordult segélyért, ami nem is maradt el. 1660 máj 22-én Szejdi Ahmet budai pasa serege Szászfenes mellett megütközött Rákóczy hadával. A csata Rákóczy bukásával és halálos megsebesülésével ért véget, közvetlen következménye Nagyvárad eleste, a Partium nagyrésznének behódoltatása és Erdélynek a töröktől való teljes függése lett, holott mindezt el lehetett volna kerülni, ha Rákóczy a haza és nem a saját javát nézte volna s ha lett volna egy olyan erős egyéniség, mint Bocskay, aki hasonló zavarok után hamarosan helyreállította Erdélyt.

⁴⁴⁾ Lukinich: i. m. 327. o. és E. O. E. XII. 136. és 146. o.

⁴⁵⁾ Lukinich: i. m. 328. o.

⁴⁶⁾ Lukinich: i. m. 331. o.

II. Fejezet

Föld és népe

Terület.

Erdély területe I. Rákóczy György alatt a linzi béke következtében lényegesen megnövekedett, Szatmár és Szabolcs vármegyéket, azonkívül Tokaj, Tarczal és Regéc várát, Bethlen István magvaszakadásával Ecsedet, Nagy- és Felsőbányát azon kikötéssel kapta meg Rákóczy, hogy fiai is örökölhetik, az 5 felsőmagyarországi vármegyét azonban csak haláláig tarthatta meg.¹⁾ II. Rákóczy György apja halála után kérte III. Ferdinándot, hogy e megyék visszacsatolását halassza el a temetés utánra, de a király a visszakapcsolás elodázásának veszedelmes következményeire való utalással a megyék azonnali átadását kívánta, ami meg is történt.²⁾ Ebből több magánügyi és közigazgatási vitás kérdés merült fel, aminek elintézését Bethlen Ferenc követségére bízta II. Rákóczy György.³⁾ Ilyen volt a szatmármegyei főispánság kérdése, melyet III. Ferdinánd Károlyi Ádámmal kívánt betölteni, anélkül, hogy ahhoz a gyulafehérvári udvar hozzájárulását kikérte volna.

Vitás volt még a bereg- és ugocsamegyei tized kérdése, s ezeket Rákóczy hajlandó volt átengedni az egri püspöknek, azon feltétellel, hogyha ő bérbe adná, mint birtokos földesur a fejedelem tart rá elsősorban igényt.

A szabolcsmegyei salétromfőzést a nádor és kassai generális teljesen Ferdinándnak követelték; de mivel azon helyeken kívül Erdélyben sehol sem főztek salétromot, azért Rákóczy

¹⁾ Erdélyi L. : i. m. 191. o.

²⁾ Lukinich : i. m. 314. o.

³⁾ E. O. E. XI. 88. o.

ebbe nem ment bele, de a termelés harmadát felajánlotta.⁴⁾ Ezt a császár azon kikötéssel fogadta el, hogy az esetben, ha több salétromra volna szüksége, pénzért vásárolhasson.⁵⁾

A harmincadra nézve is volt vitájuk, de ebben nem tudtak megegyezni, mert Rákóczy úgy vélte, hogy Ferdinánd intézkedései burkoltan a 2 vármegye tőle való elvételét célozzák.⁶⁾

A 2 csatolt vármegyében történt fejedelmi adományozást a császár is meg kellett, hogy erősítse. Habár a kancellária ezt köteles volt ingyen elvégezni, mégis Kemény János pénzt is küldött és a nagyuraknak ajándékot a kerék megkenésére.⁷⁾

A szerencsétlen kimenetelű lengyel hadjárat után a török, először Jenő, majd Lugos és Karánsebes átadását követelte, Rákóczy azonban kijelentette, hogy még egy cigány sáternak sem szabad Erdély területéből elvesznie, s kimondatta az országgyűléssel, hogy aki Jenőnek, vagy más végvárnak az átadását szóba is hozná, proscibáltassék utódaival együtt.⁸⁾

Végül mégis török kézre került mind a három végvár. Egy darabig az által is meg volt bontva Erdély területi egysége, hogy a szorosán vett Erdély Barcsay, míg a Partium Rákóczy kezén volt. Ezt Rákóczy 1659 március 30-án átadta, ezzel Erdély területi egysége Barcsay fejedelemsége alatt helyreállt. De a szatmári egyezség Szabolcs és Szatmár vármegyékre nem vonatkozott, mert ezek a linczi béke értelmében csak az I. Rákóczy György családjából származó fejedelmeket illették.⁹⁾

A bécsi udvar, nehogy a török rátegye a kezét e két megyére, tárgyalni kezdett Rákóczyval, az átadásuk iránt. Rákóczy ezért a 13 szepesi várost kívánta Szepesvárával, biztosító levelet, hogy a király minden ellen oltalmazza, német birodalmi hercegséget, hogy a fejedelem ne jusson nádori joghatóság alá s végül, ha a fejedelemségét visszanyerné, Szatmár várát. Az udvar azonban csupán arra volt hajlandó hogy Rákóczy a 2 megye jövedelmét az átadás után is élvez-

⁴⁾ E. O. E. XI, 89—90. o.

⁵⁾ E. O. E. XI, 117. o.

⁶⁾ Lukinich : i. m. 315. o.

⁷⁾ E. O. E. XI, 95. o.

⁸⁾ E. O. E. XI, 371. o.

⁹⁾ Lukinich : i. m. 327. o.

hesse, s ha a fejedelmi székét visszanyeri, a vármegyéket is visszakapja. De Szatmár, Kálló és Ecsed várába fogadjon be császári őrséget.¹⁰⁾ A szászfenesi vereség hírére a császári hadak haladéktalanul megszállták a két vármegyét.¹¹⁾

A szászfenesi csata és Rákóczy halála következtében 1660 augusztus 28-án Nagyvárad elesett. Várad bukása kezdete volt Erdély és a hozzátartozó magyarországi részek ettől fogva rendszeresen végrehajtott behódoltatásának. Itt kezdődik a nemrég még jelentékeny politikai tényezőként szereplő fejedelemség rohamos hanyatlása, mely Erdélyt feltartóztatlanul sodorta végzete felé. Várad bukásával egész Bihar megye hódoltsági területté lett.¹²⁾ Nagyvárad bukását már az egykoruak is Erdély és a részek rendszeres behódoltatása kezdetének tartották. A feladási pontok kikötötték ugyan, hogy Váradon és az ahhoz tartozó jószágokon kívül, semminemű több várak, kastélyok el nem vétetnek, de tulajdonképpen már ezen megszorítás is kiszolgáltatta Bihar megye nagy részét a hódoltató törekvéseknek, amennyiben részökre a Váradhoz tartozó 160 egész falu és 4 rész birtokbavételét szerződésileg biztosította. Kérdés tárgya ezek után csupán az lehetett, sikerül-e a hódoltság továbbterjedésének korlátozása, legalább ezen új területű elhelyezkedés állandósításával? E tekintetben azonban Kemény János kétségtelennek tartotta, hogy „kimondatott az sententia hogy Várad megvétele után Erdélyben pasákat és bégeket ültessenek és többé fejedelemség benne ne legyen.“ „Ha Várad keresztény kéztől elesik, bizony megkérdik rövid időn, mit főznek Kassán meg feljebb is,“ írta Rhédei László, sőt a bécsi udvarban is tudni vélték, hogy a tiszántúli részek behódoltatása a közel jövőben be fog következni.¹³⁾

Azáltal, hogy a végvárak láncolata török kézbe került, Pirinek alkalmá nyílt fél Erdélyt váradi birtokká defterezni. Igaz, hogy ez ily módon nem ment teljesezésbe, de felidézte azon határszéli háborút, mely eddigelé Erdélyben a ritkaságok

¹⁰⁾ Lukinich: i. m. 329. o.

¹¹⁾ Lukinich: 332. o.

¹²⁾ Lukinich: i. m. 334. o.

¹³⁾ Lukinich: i. m. 407. o.

közé tartozott s mely helyett elébb többnyire kiküldött vegyes bizottságok intézkedtek a határszéli ügyekben.¹⁴⁾

Ezen szorosan vett erdélyi területen kívül a fejedelem joghatósága még kiterjedt Moldvára és a Havasalföldre is mint hűbéri területekre.¹⁵⁾

Természeti kincsek, földművelés, állattenyésztés.

Erdély hegyeit, folyóit, természeti kincseit többen is, leírták, így Possevino és Bzenszky jezsuiták, ezek a művek azonban csak azt tanúsítják, hogy ők mennyire ismerték Erdélyt, melyet nem ok nélkül neveztek „Magyarország kincses házának,”¹⁶⁾ maguk a természeti kincsek már a rómaiak óta ismertek voliak, kik Erdélynek sok fürdőjét (pl. Herkulesfürdőt) nagyrabecsülték s a ma ismert bányák legtöbbjét már ők is művelték.

Bár Erdély nem volt olyan termékeny, mint az Alföld vagy a Dunántul, de azért a Mezőségen, Barcaságon és a folyók völgyében rendes időkben termett annyi élelem, amennyire a lakosságnak szüksége volt.

Ezenkívül kiterjedt állattenyésztést folytatott a lakosság, főleg a havasi tájakon. A hatalmas tölgy- és bükkfaerdőségek a disznóhizlalást segítették elő.

Megemlítésre méltó, hogy a gyergyói Kelemen havasokban akkor még volt bölény.¹⁷⁾

Lakosság.

A nemesek.

Erdély vezető nemzete a nemesség volt. Kiváltságai értelmében fejenként volt köteles harcba menni.¹⁸⁾

Beköltözése a városokba, mely miatt a harc már egy százada folyt, továbbtart e korszakban is, mivel a gyakori török-tatár támadások ellen itt nagyobb biztonságot véltek találhatni.¹⁹⁾ Ezt a városok, de főleg a szászok sohasem néz-

¹⁴⁾ Szilágyi: i. m. 414. o.

¹⁵⁾ E. O. E. XI. 187. o.

¹⁶⁾ Bzenszky-Banner: i. m. 12. o.

¹⁷⁾ Bzenszky-Banner: i. m. 13. o.

¹⁸⁾ Buday: i. m. 43. o.

¹⁹⁾ Szilágyi: II. Rákóczy 86. o.

ték jószemmel s Rákóczy kénytelen volt panaszaikra az 1653-as gyulafehérvári országgyűlés határozatát, mely szerint magyarok a szászok városaiban pénzért házat és földet vehetnek, visszavonni.²⁰⁾

A beköltözés elleni védekezésnek sokféle oka volt. Egyik az, hogy a nemesség a városokban nem akart adót fizetni, mivel véleménye szerint ő ott csak zsellérként élt a más házában.²¹⁾ Másik oka a tiltakozásnak a hatalomféltés, a városkormányzási jogok kizárólagosságának megőrzése. De nem utolsó helyen szerepeltek a gazdasági okok sem. A városok lehetőleg igyekeztek megakadályozni a lakosság számának gyors szaporodását, mert annak élelmezése az akkori rossz utviszonyok mellett bajos volt és hirtelen növekedés esetén — amilyen az ellenség előli tömeges beköltözés is — katasztrófális nehézségeket okozott. A környező faluk rászoktatása arra, hogy terményeit a városba vigye, sok időbe telt.²²⁾

A szászok.

Gazdag, művelt és hasznos tagjai voltak az országnak. Régi kiváltságait és jogait ezen a korszakon keresztül is élvezték. Az országgyűléseken legtöbbet panaszaikkal szerepeltek, hol azt emlegették, hogy a sok adó miatt pusztulásnak indult népük,²³⁾ hol amiatt panaszkodtak, hogy jogtalanul sóhordásra kötelezik őket,²⁴⁾ meg hogy a fiscus emberei kocsit és napszámot kívánnak tőlük.²⁵⁾ A postálkodás ügye is majdnem minden országgyűlésen előkerült s ők vívták ki nemcsak a saját, hanem a székelyek és vármegyei jobbágyok részére is annak kimondását, hogy ingyen postálkodásra és gazdálkodásra kényszeríteni nem lehet őket, de aki ezt a felkínált pénzért megtenni vonakodik, azt büntessék meg 200 forintra.²⁶⁾

²⁰⁾ E. O. E. XI. 161. o.

²¹⁾ Krausz: i. m. 130. o.

²²⁾ Bechtel: i. m. 185. o.

²³⁾ E. O. E. XI. 132. o.

²⁴⁾ E. O. E. XI. 58. o.

²⁵⁾ E. O. E. XI. 58. o.

²⁶⁾ E. O. E. XI. 59. o.

A székelyek.

Kiváltságaik, katonáskodási kötelezettségük és vitézségük a régi volt. Ez utóbbit a svédek is bámulattal emlegették.²⁷⁾

A székelységben a kapitányokat a fejedelmek nevezték ki, a fő és királybírákat pedig a székek szabadon választották, tiszteletben tartva a fejedelem megerősítő jogát és hatalmát.

Bíráskodás tekintetében a székelyeket nem egyenesen a táblákra és diétákra idézték, csak a jobbágykeresésekben, beiktatások ellentmondásában, törvényes parancsok elleni engedetlenségben és hűtlenségben, máskülönben a peres eljárást ellenük a széken kezdték, honnan a táblához lehetett felebezni.²⁸⁾

Rákóczy rendezte a székelyek örökösödési ügyét olyan formán, hogy : 1. ha el akarják adni örökségüket, azzal előbb kínálják meg a rokont, azután a szomszédokat s végül a távol lakók is megvehetik. De a rokonoknak ne szabjanak nehéz feltételt, hogy inkább azok vehessék meg. 2. Az örökség értékén felül sem az eladási, sem a vételár nem emelkedhetik. A birtok csak az összeg kifizetése után megy át a vevő birtokába. Ha a vevő közben épített a birtokra, azt meg kell neki téríteni. 3. A vitézlő rend örökségét zálogba vetheti, de örökáron (a nemesség kivételével) el nem adhatja, se meg nem veheti, 500 forint büntetés terhe alatt. 4. A hadban szolgálók, ha örökségüket zálogba akarják tenni, ezt a tisztek útján tehetik, de értéken felül nem vehetnek fel pénzt rá. A kiváltás is a tiszt útján történjék. Ellenkező esetben a vevő veszítse el pénzét, az eladó pedig öröksége becsűjén maradjon. Ha a vevő építkezett a birtokon, azt a tiszt becsülje meg. Ha a vevő nem akarná visszaadni a birtokot, az 1648. évi törvény szerint járjanak el ellene. 5. Ha ebből a rendeletből a vitézlő rendnek kára származnék, a fejedelem eltörölheti a rendeletet.²⁹⁾

Oláhok.

E három nemzet mellett, mint megtűrt nép szerepelt az idők folyamán beszivárgott oláh. Csak állattenyésztéssel foglalkoztak, ezért szétszórta éltek és igen edzettek voltak.

²⁷⁾ E. O. E. XI. 214. o.

²⁸⁾ Beke I: i. m. 79. o.

²⁹⁾ E. O. E. XI. 79. o.

Ruházatukat ősi szokás szerint kecskeszörből sajátkezűleg készítették.³⁰⁾ A szörénységi és hódoltsági oláhok kivételével tilos volt nekik a fegyverviselés, azonban a szabadosok, bírák, pakulárok, sósszekerekkel járók, puskások s a nemeseket fegyverrel szolgálók kivételt képeztek.³¹⁾

Ügyeiket annak a nemzetnek jogszokásai szerint intézték, melynek területén laktak.³²⁾

Az oláhok — a törvény szavai szerint — bár csak úgy bocsátották be őket az országba, nem vették figyelembe alacsonyabb állapotukat s a magyarokat is akadályozni akarták abban, hogy oláh ünnepen dolgozhassanak.³³⁾ Ez az eset is rávilágít a magyarok türelmére és a nemzetiségek szerfölötti követeléseire.

Egyéb lakosság.

Kevés számmal szerbek is fordultak elő, mert beköltözésük meg volt engedve, míg más rendek sérelmére nem voltak s az ország törvényeihez tartották magukat. Helyzetüket jellemző adat, hogy Báthory Kristóf azon szerbeknek, kik 1581-ben Temesvár vidékéről Kolozs és Torda vármegye néhány községében megtelepedtek, a töröknek fizetendő országos adó kivételével, mindennemű terhet elengedett.³⁴⁾

A kevés számu görög és örmény lakosság főleg kereskedéssel foglalkozott.

Jelentékeny mennyiségben cigányok is éltek Erdélyben.³⁵⁾

E korszak végefélé nagy változás állt be Erdély lakosságának életében, mert a Rákóczy-ház bukására következők kiszolgáltatták Erdélyt a török leplezetlen vérszomjának és pénzsóvárgásának. Szeidi Achmed budai basa, Ali basa szerdár, tatár khánok és a két oláh vajda éveken át keresztül-kasul járták rabolva, sarcolva, pusztítva, öldökölve az országot, melynek lakói most ismerték meg igazában a török hűbérurat és tatár seregeit. Ekkor pusztult el Fejérvár is, vele Bethlen Gábor palotája: „lefüggő aranyos mesterséggel csi-

³⁰⁾ Bzenszky-Banner: i. m. 17. o.

³¹⁾ E. O. E. XI. 72. o.

³²⁾ Buday: i. m. 57. o.

³³⁾ E. O. E. XI. 165. o.

³⁴⁾ Beke: i. m. 4. o.

³⁵⁾ Bzenszky-Banner: i. m. 17. o.

nált szép olasz mennyezetei, faragott kövekből, fejér márványkőből való padimentomi leszakadoztanak és elolvadtak minden ékességi." De nem elégedtek meg az anyagiak elpusztításával, hanem a lakosságot is megtizedelték, öldösték, vagy rabul vitték. Mindez a pusztítás minden látható ok nélkül ment végbe, mert hiszen Rákóczytól már elállott az ország, de a török évtizedeken át elfojtott dühe és megvetése újra és újra fellángolt a kis ország ellen, mely már tulságosan kimutatta az ő hatalmas fejedelmei alatt, hogy csak névleg van neki alárendelve. A lakosság most néhány évre össze-sűrítve és hatványozva élte át a magyarországi török háboru borzalmait. A fenesi csata után a török a keresztény fejeket megnyuzva és szalmával kitömve s hogy többnek látszódjék, török fejekkel elegyítve, tiz szekérre rakatva Konstantinápolyba küldte, ahol azokat garmadába szórták s a „véresszáju aggastyán" nagyvezir paripáját rájuk ugrasztotta, hogy végül is a hárromezer magyar fej kutyák étkéül szolgáljon.³⁶⁾

³⁶⁾ Szekfü: V. 258—59. o. és Angyal D. i. m. 42. o.

III. Fejezet.

Fejedelem és udvara. Alkotmány.

Fejedelemválasztás.

Erdély élén a szabadon választott fejedelem állt, távolléte idején, vagy ha nem volt fejedelem, kormányzó vezette az ügyeket, Rákóczy lengyel hadjárata idején nem is egy, hanem három.¹⁾ A kormányzó esküt tett s a rendek is hűséget fogadtak neki.²⁾

A választás szabad volta vita tárgyát képezi. Régen feltétlenül szabadnak vallották a választást. Biró Vencel már észreveszi, hogy teljes szabadságról nem lehet beszélni s felsorolja a tényeket, melyek a szabadválasztás ellen szólnak, de végül mégis szabadnak állítja a választást, mivel szerinte ebben az ügyben az egykoruak nézete alapján kell dönten, akik azt kívánták, hogy a választás formailag és lényegileg legyen szabad. Márpedig Biró szerint a választás külsőleg mindig szabad választás képét mutatta, még Apafi esetében is a rendes szabályok szerint ment végbe, holott ekkor a választókat erővel hozták össze.³⁾ Ezen az alapon azt is elmondhatjuk, hogy Lengyelország felosztása a lengyel nemzet akarata volt.

Szekfü Gy. a régiek felfogását merően tagadva, éppen az ellenkező nézeten van, mikor azt állítja, hogy vagy fegyveres erő, vagy a török akarata döntötte el a választást.⁴⁾ De vajjon mikor volt ez másként? Mátyás király is nem Szilágyi katonáinak köszönhette-e megválasztatását? A tö-

¹⁾ E. O. E. XII. 67. o.

²⁾ E. O. E. XI. 147. o.

³⁾ Biró V: Az erd. fejed. jogk. 12. o.

⁴⁾ Szekfü: i. m. V. k. 229; 233 és 249. o.

rők akarata ellenére nem maradhatott volna meg egy erdélyi fejedelem sem a trónján ; viszont akit ő fejedelemmé kívánt tenni, azt el kellett fogadni. Az is igaz, hogy egyetlen észszerűen kormányzó fejedelem letételét sem kívánta ; másrészt, ha engedelmeskedve neki, jelöltjét „megválasztották“, nem törődött vele, hogy az a belső kormányzást miként vezeti. A libera electio hangsúlyozásával csak azt akarták kifejezni, hogy ragaszkodnak legalább a választás formalitásainak betartásához.

Erdély viszonya a magyar királysághoz.

A fentebbi értelemben vett szabad fejedelemválasztást részint fejedelmek vivták ki Erdély számára, részint az érte versengő hatalmak (a magyar király és a török Szultán) maguk is belátták, hogy Erdély távolabb esik tőlük, semhogy teljesen hatalmukba kerithetnék. Ez a magyarázata annak, hogy idők folyamán a fejedelem viszonya e két hatalomhoz változott. Báthory István még felesküdt mint erdélyi vajda a királynak. Ez állapoton változás Bocskay alatt történt, amikor már a névleges függés is eltűnt, amennyiben Rudolf 1606 szeptember 19-én Erdélyt és a Részeket szabad fejedelemválasztási joggal ruházta fel. De a magyar király szükségét érezte, hogy Erdélyhez való joga ne legyen elavulttá s e jog létezését a fejedelmek sem tagadták. Ez hozta létre a titkos egyezkedéseket egyfelől Mátyás, másfelől Báthory Gábor, utóbb Bethlen közt, melyek Erdély szabad fejedelemválasztását addig nyilvánították fenntartandónak, míg Magyarországon a török uralom tart.⁵⁾

Erdély viszonya a törökhöz.

Erdély és a török viszonya is változásokon ment át az idők folyamán. Báthory István idejében az athname a porta részéről a védelmezésen és a határok tiszteletben tartásán kívül más kötelezettséget nem foglalt magában. A 15 éves háboru megtanította a portát arra, hogy Erdély, mint ellenség, mennyi kárt tehet s ez az athnaménak lényeges átalakítását vonta maga után. Báthory Zsigmond, hogy visszatérjen a porta hűségére, már feltételeket is szabott, melyeket második athnaméjába világosan beleírtak. Székely Mózes még többet nyert,

⁵⁾ Szilágyi : Erd. tört. 411, o.

adóját is leszállították. Bocskaié már kétoldalu szerződés s nemcsak a fejedelem személyére, hanem az országra is szólt, melynek kiváltságait és jogait biztosította.⁶⁾ II. Rákóczy György lengyel hadjárata után a porta felemelte az adót, néhány végvár átadását kívánta és Rákóczy letételét, amivel szemben az ország Szolimántól kapott kiváltságaira hivatkozott,⁷⁾ s hangsúlyozta, hogyha most a fejedelmet a porta egyszerűen följelentés alapján elmozdítja, idővel odafejlődik a dolog, hogy minden évben más fejedelem lesz. De a porta engesztelhetetlen maradt s kijelentette, hogy nem tűr meg olyan embert a fejedelmi székben, aki nem engedelmeskedik neki.⁸⁾ Egyelőre még megengedte a választást a rendeknek, Rhédei így nyerte el a fejedelmi széket, de Barcsayt már nem szabadon választották, hanem a szultán parancsára elfogadták.⁹⁾ A porta ezen tette következtében nyilvánvalóvá lett azon törekvése, hogy befolyását Erdély belpolitikai életében közvetlenül érvényesíteni kívánja. A porta politikája ettől fogva nem a magyarországi részekkel bővült fejedelemség külön államiságának további fenntartására, hanem arra irányult, hogy a porta érdekeinek feltétlenül alárendelje, mint a két oláh vajdaságot,¹⁰⁾ Apafit a szultán már nem athnaméval, hanem fermánnal helyezte a fejedelmi székbe.¹¹⁾

A választási feltételek.

A fejedelmek kezdetben az alkotmányra esküdtek meg és arra, hogy ha kell, az ország területi épségét fegyverrel is megvédik.¹²⁾ Midőn Báthory Zsigmondot másodszor választották meg, már feltételeket szabtak elébe, de ezek az első conditioik még nem kerültek bele az Approbatae Constitutionesbe. Az első, akinek választási feltételei bekerültek, Rákóczy Zsigmond volt. Már Báthory Gábor elé szigorubb feltételeket szabtak s attól fogva a rendek akár új fejedelmet választottak akár az előnek fiára ruházták e méltóságot, bővítették az alkotmányt és szűkítették a fejedelem hatalmát.¹³⁾

⁶⁾ Szilágyi: Erd. tört. 411. o.

⁷⁾ E. O. E. XI. 397. o.

⁸⁾ E. O. E. XI. 402. o.

⁹⁾ E. O. E. XI. 402. o.

¹⁰⁾ Lukinich: i. m. 325. o.

¹¹⁾ Szilágyi: i. m. 411. o.

¹²⁾ E. O. E. XI. 309 o.

¹³⁾ Szilágyi i. m. 412. o.

Viszont a rendek is hűségesküvel tartoztak a fejedelemnek, amit ha bizonyos határidőn belül vonakodtak letenni, szigorú büntetéssel sújtották őket.¹⁴⁾

A választási feltételek közt elsőként szerepelt mindig a három nemzet 1630-i uniójának a megerősítése, melyet később is többször megújítottak, mert az alkotmány rövid foglalatának tartották és igen alkalmasnak arra, hogy jogaikat a fejedelem önkénye ellen megvédje.¹⁵⁾

Mikor II. Rákóczy György himlőben feküdt, kívánta, hogy 7 éves fiát, Ferencet a rendek válasszák meg utódjának. Az 1652. II. 18—III. 12-ig tartó gyulafehérvári országgyűlés ezt meg is tette, de hangsúlyozta a maga szabad választójogát az örökléssel szemben. Mivel az esküt még nem tehette le, az ország sem esküdött fel neki. Címe ezután választott fejedelem volt. Kikötötték, hogy a kormányzásban apja életében nem vesz részt s azután sem, az ország által meghatározandó időig. Addig az ügyeket a kormányzó vezeti helyette, kit a rendek választanak s ki köteles a tanácssal egyetértően eljárni, a négy bevett vallás szabadságát megtartani. Nem szakad el a portától. A szomszéd keresztény országokkal igyekszik békében lenni, ok nélkül ellenük hadat nem indít s ha van is rá oka, akkor is csak a tanács és rendek beleegyezésével. Idegen országokkal nem tárgyal, velük szövetséget nem köt a tanács tudta nélkül. A tanács lehetőleg mindig teljes számu (12) legyen, ha valaki meghal, a fejedelem ne halogassa az új tanácstag kinevezését. A tanács tagjait az országgyűlés választja, a három nemzet tagjai közül és a fejedelem megerősíti.¹⁶⁾ Tanácstagga csak zálogos, érdemes erdélyit tehet a fejedelem, ki az ország törvényeire és a fejedelem iránti hűségre köteles megesküdni. Az ország várait, határait, jóvedelmeit megvédi. A kiváltságokat tisztelben tartja. A törvényeket megtartja és megtartatja. Nemest csak törvényes eljárással ítéltet el. Az országgyűlés tanácskozásai szabadok. Ha valaki országellenes tanácsot ad a fejedelemnek, azt a tanácsnak jelenti. A magyaroknak, szászoknak és székelyeknek egyaránt közülük való tisztet, ispánt,

¹⁴⁾ E. O. E. XI. 325. o.

¹⁵⁾ E. O. E. XI. 46. o.

¹⁶⁾ E. O. E. XI. 322. o.

kapitányt és királybirót ad. A királybirót a szék maga választja. Ispánná azon vármegyei lakost tegyen a fejedelem. Főtiszti széket ne hagyjon soká üresen. A fiscus javait és fegyvert ne vigyen ki az országból a fejedelem. Tanácsost tisztjéből ne tegyen ki, de ha valaki távozni akar, ne tartsa vissza erőszakkal. Ha a fejedelem mostani vallását megváltoztatná, a rendek nem kötelesek esküjük megtartására. Birtokot, tisztséget előre senkinek se ígérjen. De a hű hazafiaknak a kormányzó a tanáccsal együtt a fejedelem nevében adományozhat birtokot, az erről szóló oklevelet a fejedelem, kormányzó és kancellár, ezek távollétében a titkár írja alá, ugyyszintén az idegen országoknak küldendő leveleket is. Az esküt a választott fejedelem 20 éves korában teszi le s akkor veszi át a kormányzást. E pontokat a kormányzó is köteles megtartani. A kormányzó sem tehet semmit a tanács nélkül. Ha a kormányzó meghalna, egy hónapon belül össze kell hívni az országgyűlést, hogy ez a tanáccsal együtt újat választhasson. Ha II. Rákóczy György halála után üresednék meg a kormányzói szék, a kormányzás a tanácsot illeti.¹⁷⁾

Ezen választási feltételekhez még hozzáfűzték, hogyha a fejedelem a kormányzó élete, vagy hivatala ellen dolgozik titkon, vagy nyilván, a rendeket sem kötelezi esküjük s tartoznak a kormányzó védelmére mindnyájan felkelni. Ugyanerre kötelesek a fejedelem érdekében, ha a kormányzó tervellene valamit. A rendek közül ne igyekezzék senki magának pártot szerezni. Ha a fejedelem a választási feltételek ellen cselekedne, a kormányzó és tanács intse meg, ha nem hajlik rá, a kormányzó a tanács beleegyezésével hirdessen általános országgyűlést, adja eléje a dolgot, a rendek pedig legyenek mentesek hűségesküjük alól. Ha azonban a kormányzó cselekedne a feltételek ellen, a tanács intse meg s ha az nem használ, a tanács az országgyűlés beleegyezésével a fejedelem akarata ellenére is fossa meg hivatalától.¹⁸⁾

Mivel a kormányzónak és néhány tanácsosnak állandóan az ifju fejedelem körül kellett lennie, azért azok részére fizetést határoztak meg az 1558. évi Izabella idejébeli 3. §. szerint.¹⁹⁾

¹⁷⁾ E. O. E. XI. 140.—146 o.

¹⁸⁾ E. O. E. XI. 146. o.

¹⁹⁾ E. O. E. XI. 148. o.

Rhédei megválasztása alkalmával megszigorították és kibővítették a feltételeket, nagyjában a következőkkel: Az athnamét nem saját, hanem az ország hasznáért sürgeti a portától s ennek módozataira nézve a tanácsot meghallgatja, ha megjött, a legközelebbi országgyűlésen publikálja. Támadó hadjáráshoz szükséges a rendek beleegyezése. Erre való engedélyért a portát nem zaklatja. Követséget nem küldhet és nem hallgathat meg a tanács nélkül (holott eddig a külügy teljesen a fejedelem kezében volt.). Fenyegetőzésekkel, ígéretekkel titkos beszélgetéssel senkit sem igyekszik befolyásolni. Pannaszát mindenki adhassa elő szabadon. A három nemzet szabadságait sértő törvénycikkeket a legközelebbi országgyűlésen orvosolja. Tisztség betöltésénél hazafit idegenért nem mellőz. A tanács nélkül a fejedelem országos ügyet nem intézhet el, tisztséget nem oszthat. A főispán legalább 1000 forintnyi zálogot adjon. Az országgyűlés és fejedelem közösen határozza meg, hogy hány főtiszttség legyen. Idegen zsoldost ne tartson. A székelyek főkirálybirót szabadon választhatnak. Az ország jövedelmét a kincstartó kezelje, kit az ország és a fejedelem választ; ők határoznak a jövedelem hováfordításáról is. Ha e tiszttség megürül, az egész tanács beleegyezésével tegyen meg mást a fejedelem s a következő országgyűlés hagyja jóvá. Az utlevelet senkitől se tagadja meg. A megszakadás után a fiscusra szállt birtokok nem fiscalisok, azokat el kell adományozni.²⁰⁾

Barcsay megválasztási feltételei a következő pontokkal bővültek: Amit a három nemzet határoz, azt a fejedelem jóváhagyja, de ha nem tenné is, törvényerővel bír. A fejedelem az eléje kerülő ügyeket a tanáccsal együtt intézze el, mikor is a többség szavazata a döntő. Ha a fejedelem — akár a tanács beleegyezésével — törvényellenes dolgot tesz, az országgyűlés megsemmisítheti.²¹⁾

Ezeket a feltételeket (conditiókat) bevették az országgyűlési törvények közé. Barcsay feltételeihez utolsó cikként beiktatták, hogy nem hoz be újítást.²²⁾

Amint látjuk, e feltételek nem maradnak megetté a ma-

²⁰⁾ E. O. E. XI. 321. o.

²¹⁾ E. O. E. XII. 94. o.

²²⁾ E. O. E. XII. 102. o.

gyar király által kiadott „szigorú hitlevél“ pontjainak. A fejedelemség utolsó nemzedékkorára tehát nem vonatkozik Szekfü Gyula azon állítása, hogy Erdélyben az alkotmány nem kötötte meg úgy a fejedelem kezét, mint ahogy a magyar királyé meg volt kötve.²³⁾ Hogy azután mindkét helyen papíron maradtak, annak igazán nem a feltételek hiánya volt az oka.

A tanács.

A kormányzást a fejedelem nem egymaga gyakorolta, hanem köteles volt a tanácsot meghallgatni. A tanácsnak volt a feladata ellenőrizni, hogy egyes személyek a fejedelem bizalmába beférkőzve, az ország kárára szolgáló dolgokra rá ne vegyék. Az ilyen ártalmas tanácsadót a kormányzó és a tanács megintette, ha nem javult, elmozdította. Ha a fejedelem megakadályozta eltávolítását, a rendek sem voltak kötelesek hűségesküjüket megtartani.²⁴⁾ Arra is kiterjedt a kormányzó és a tanács hatalma, hogyha valaki tudtukon kívül sereget gyűjtött, azt feloszlathatták, sőt nagyobb-mérvű fegyverkezés megszüntetésére hadfelkelést hirdethettek. Az erre felhívó parancsot a kormányzó és a tanács nagyobb része írta alá, de ha az ügy sürgőssége nem engedte meg a tanácskozást, elegendő volt a kormányzó és a kancellár aláírása.²⁵⁾

Nem vonatkozik e korra Szekfünek az az állítása sem, hogy ez a tanács és ez a rendiségnek alig nevezhető politikai alakulat nem is gördithetett komoly akadályokat a fejedelmi hatalom útjába.²⁶⁾ Igaz, hogy a rendek többször felpanaszolták, hogy véleményüket nem merik szabadon nyilvánítani, mert szemük előtt lebeg Báthory Zsigmond példája, aki Kolozsváron 5 tanácsosát kivégeztette.²⁷⁾ Ezért aztán — bár kedvök ellen — úgy határoztak, ahogy a fejedelem akarta.²⁸⁾ De az is igaz, hogy a választási feltételek közé mindig bevették a szólásszabadság megőrzését s ez csaknem annyi volt, mint amennyit a magyarországi rendiség is

²³⁾ Szekfü : i. m. V. k. 229. o.

²⁴⁾ E. O. E. XI. 146. o.

²⁵⁾ E. O. E. XI. 146. o.

²⁶⁾ Szekfü : i. m. V. k. 229. o.

²⁷⁾ E. O. E. XI. 310—297. o.

²⁸⁾ E. O. E. XI. 271. o.

elért, mert hitlevél és törvénycikkek ott is sokszor csak írott malaszt maradtak.

A másik tényező, ami a fejedelmi hatalmat korlátozta, az országgyűlés volt, mely nemcsak törvényhozó, hanem bírói szerepet is játszott s mint ilyent a legapróbb ügyekkel, személyes vitákkal is megterhelték. Ennek következtében rendeletei sokszor zavarosak, egymásnak ellentmondóak voltak, ami aztán mind szükségesebbé tette az örökérvényű törvények összeírását, a felesleges cikkek kiselejtezését, ami az *Approbatae Constitutiones* összeállításával meg is történt. Az országgyűlésen való részvétellel névszerinti meghívók mentek szét, melyek a gyűlés tárgyát is körvonalazták nagyjában.²⁹⁾ A városok is szép számmal voltak képviselve rajta.

Az 1658 április 16-án véget ért országgyűlésen a következő városok vettek részt :

Kolozsvár,	Nagy Almás,	Szék, -
Fehérvár,	<i>Zilah,</i>	Kézdi-Vásárhely
Marosvásárhely,	Gyéres,	Sepsiszentgyörgy
<i>Karánsebes</i>	<i>Kis-Marja</i>	Illyefalva,
<i>Debrecen</i>	Vizakna,	<i>Belényes</i>
Deés,	Torda.	Udvarhely. ³⁰⁾
Bánffy-Hunyad,	Kolozs,	<i>Várad,</i>

Tanácskozásainak helye többnyire valamely templom volt.³¹⁾

Az évente hozott országgyűlési határozatok másolatát az elnök és az ítélőmesterek bocsátották a nyilvánosság elé, az eredeti példányokat pedig elhelyezték a káptalanba,³²⁾ azokat onnan még a fejedelem se vehette ki végleg, csak ideiglenesen.³³⁾

A szélesebb néprétegek akaratának kifejezője az országgyűlés, olyankor szokott nagyobb hatalmat követelni magának mikor az uralkodó kormányzása valamilyen irányban nem helyes. Így történt erdélyben is, a szerencsétlen lengyel hadjárat után a rendek mind több jogot követeltek; így kimondták, hogy ezután sereget csak akkor lehet az ország határán

²⁹⁾ E. O. E. XI. 66. o.

³⁰⁾ E. O. E. 377. o.

³¹⁾ E. O. E. XI. 55. o.

³²⁾ E. O. E. XII. 149. o.

³³⁾ E. O. E. XI. 55. o.

kívül vezetni, ha az országgyűlés megszavazza.³⁴⁾ Azonkívül a conditiókba — mint már láttuk — belevették, hogy az országgyűlés határozata a fejedelem hozzájárulása nélkül is érvényes.

Ezek alapján elmondhatjuk, hogy Erdély ekkor nem volt korlátlanul abszolutisztikus állam, éppen azon időben, amikor az európai fejlődés az abszolutizmusnak kedvezett.

³⁴⁾ E. O. E. XI. 289. o.

IV. Fejezet.

Egyházi társadalom, hitélet és szellemi művelődés.

Ekkoriban még az olyan dolgok is melyek szigoruan az egyes egyházak hatáskörébe tartoztak, tárgyát tették az országgyűlés gondoskodásának, mint pl. a vasárnap megszentelése és az istenkáromlók megbüntetése.¹⁾ Ebben mély-séges vallásos érzés nyomát kell látnunk, valamint abban is, hogy nagy veszély idején a böjttől és prédikáció hallgatástól vártak menekvést.²⁾ A rendek gondoskodtak arról is, hogy a papok jövedelmét senki meg ne csorbitsa, azért elrendelték, hogy a dézsmát mindenki ott fizesse, amely falu határában vet, ha nem is lakik ott s nem mondhatja, hogy ott nem fizet, mivel nem hallgatja annak a papnak a prédikációját. A mennyiséget is a régi módon kellett kiadni, annak ellenére, hogy a vékák egységesítése folytán sokhelyt a véka megkisebbedett.³⁾

A vallások gyakorlására nézve ugy intézkedtek, hogy ahol egy vallást eddig is gyakoroltak, ezután is gyakorolhassák, de újat behozni nem szabad.⁴⁾ Ezen az alapon aztán a városok a másvallásu nemesnek nem akarták megengedni a beköltözést.⁵⁾

Az egyes felekezetek helyzete.

Katholikusok.

Bár mind a négy bevett vallás mindegyikét szabadon lehetett gyakorolni és papjaik gátolás nélkül hirdethették az

¹⁾ E. O. E. XII, 182. o.

²⁾ E. O. E. XI. 286. o.

³⁾ E. O. E. XI. 237. o.

⁴⁾ E. O. E. XI. 37. o.

⁵⁾ E. O. E. XI. 472. o.

igét a törvény szavai szerint, mégis a valóságban nehézségek tornyosultak ez elé. Ugyanis a jezsuiták inkább az iskolázással és a főurak, mint a köznép pasztorációjával foglalkoztak. A köznép lelki vezetése Sz. Ferenc fiainak a kezében volt, azonban Erdély nem lévén önálló őrség rendtartomány, az erdélyi ifjak nemigen léptek be a rendbe s ha beléptek is, ritkán kerültek vissza Erdélybe, így a csiksomlyói kolostort folyton a kihalás veszélye fenyegette. A magyarországi rendtagokat pedig a fejedelmek és főurak nem akarták beengedni, nehogy pártot szerezzenek a magyar királynak s ezzel megbontsák Erdély politikai egységét. Ez odavezetett hogy Bethlen halála után a kath. főurak bosnyák ferenceseket kértek, hogy a nép legalább misét hallgathasson, a latinul tudók pedig meggyónhassanak. Ezeknek a bosnyák szerzeteseknek volt köszönhető aztán a külön erdélyi őrség felállítása s annak révén az erdélyi katolicizmus megerősödése.⁶⁾

A ferencrendi Szalainai nyerte el az apostoli vikáriusságot is. Ugyanis a törvények szigorúan tiltották, hogy Erdélyben katolikus püspök lehessen. Ezt a rendeletet Rákóczy az Approbatae Constitutiones összeállításakor a császár és a lengyel király közbenjárása ellenére megújította.⁷⁾ Így aztán a propaganda fidei fennhatósága alá került Erdély, kath. vallási ügyeit apostoli vikárius intézte.⁸⁾ Azonban a házasságban élő háromszéki katolikus papok megtagadták neki az engedelmességet.⁹⁾ II. Rákóczy György újólág alávetette őket a vikáriusnak, a nősülés ügyében azonban a papok javára döntött, úgy, hogy nőtlen pap csak az esetben lehetett esperes, ha a nős papok is beleegyeztek megválasztásába.¹⁰⁾ Ennek, — mint sérelmes ügynek — az elintézését Rákóczy lengyel hadjárata után megigérte a császárnak, az esetre, ha haddal megsegíti.¹¹⁾

A jezsuitákat újra kitiltották, habár Haller István véleménye szerint Báthory Zsigmond, Rákóczy Zsigmond és Bethlen Gábor ellenük szóló törvényeit az 1630 és 1649-i

⁶⁾ Karácsonyi: i. m. 217—220. o.

⁷⁾ Szilágyi: Erdélyország története. II. k. 417. o.

⁸⁾ Karácsonyi: i. m. 226. o.

⁹⁾ E. O. E. XI. 57. o.

¹⁰⁾ E. O. E. XI. 57. o.

¹¹⁾ E. O. E. XI. 151. o.

uniók enyhítették.¹²⁾ Csak Szászfenesi Mihály maradhatott Erdélyben, mivel megyés pap volt.¹³⁾ A többieknek az élete sem volt biztonságban.¹⁴⁾

A császár ezeket hallva, kérdést intézett Rákóczyhoz, aki alaptalan ijesztgetésnek minősítette e híreket, mert szerinte egyik bevett vallást sem akadályozták a szabad gyakorlásban, s hiveik érdemükhöz mértén nyertek hivatalokat és birtokot. Rákóczy szerint eddig a katolikus vallás egyetlen szolgájának sem volt oka komoly panaszra.¹⁵⁾ De azért a valóságban nem így festett a dolog, mert mikor pl. Lugosi István, Bethlen Ferenc özvegyének embere meghalt, az özvegy közbenjárására a városi tanács megengedte ugyan, hogy a cinteremben temessék el, de nem katolikus szertartással; mire a kat. status követeket küldött a tanácshoz, hogy tiltakozzanak az unió nevében ez ellen, s a bíró azt felelte, hogy Bethlen Ferencné csak a halott szállásán kívánta a katolikus szertartást, de nem a cinteremben. A katolikusok megpróbálták magyar énekkel kíséni ki a halottat, de a szász papok, a fejedelem titkos egyetértésével ezt megakadályozták és német énekkel vitték be a cinterembe.¹⁶⁾ Ebből a példából látjuk, hogy a katolicizmus magáévá tette a protestantizmus leghódítóbb fegyverét, az állami nyelvhasználatát, míg a protestáns magyar fejedelem a német nyelvű protestánsok mellé állt.

Lengyel kudarc után Rákóczy császári segély fejében hajlandó volt a jezsuitáknak és más szerzeteknek szabad működési teret engedni. Megígérte, hogy az erdélyi püspök Erdélyben székelhet, alattvalóit kormányozhatja, büntetheti, a katolikus ifjak külföldi tanulását nem gátolja, a nős papok ügyében intézkedik; ha valaki katolizálni akar, nem gátolják meg abban. De ami a többi sérelmes pontokat illeti, azokon nem változtathat, mert azok az ország törvényeibe vannak iktatva, már pedig azok megtartására megesküdött, de ha az ország eltörli ezen végzéseit, a fejedelem nem fogja ellenezni.¹⁷⁾

¹²⁾ E. O. E. XI. 151 o.

¹³⁾ Szilágyi i. m. 417. o.

¹⁴⁾ E. O. E. XI. 160. o.

¹⁵⁾ E. O. E. XI. 152. o.

¹⁶⁾ E. O. E. XII. 118. o.

¹⁷⁾ E. O. E. XI. 474–77. o.

A katolikusok tanügyét csaknem kizárólag a jezsuiták vezették, ezért kitiltásukkal vége lett a katolikus művelődési lehetőségének,¹⁸ a kolozsmonostori és székelyudvarhelyi iskolák egy időre beszüntették működésüket.¹⁹⁾ Igaz ugyan, hogy a ferencrendiek is szépen működtek, de inkább csak elemi fokon tanítottak és pasztorációs működést fejtek ki.²⁰⁾

Az evangélikusok.

A szászok Buda és Esztergom elvesztése (1541, 1543) után egységesen álltak a lutheránus vallás mellé, aminek oka nemcsak német nemzetiségükben keresendő, hanem abban is, hogy a távoli Esztergomhoz tartoztak, nem az erdélyi püspökhöz, s hogy az önálló szász katolikus püspökséget sohasem tudták kivívni.

Különben a szászok ügyes politikájukkal keresztül vették, hogy semmi körülmények közt nem szenvedtek csorbát sem politikai, sem vallási jogaik; ez utóbbit a kálvinizmust erősíteni és terjeszteni kívánó fejedelmek éppugy nem bántották, mint a katolicizmust védő Habsburgok.

A reformátusok.

A reformátusok közt a puritanizmus és presbiterianizmus kezdett tért hódítani. Külföldet megjárt ifjaink itt is tiszta kálvinizmust akartak életbeléptetni, az Erdélyben eddig divott episcopalis rendszer helyett. Legfáradhatatlanabb harcosa Lorántffy Zsuzsánna udvari papja, Medgyesi Pál volt, róla irt könyvét, a Dialogust, a fejedelem testvérének ajánlotta. Bár pártja napról-napra nőtt, a fejedelmet nem sikerült ez irányzatnak megnyernie. Lorántffy Zsuzsánnának is sok baja volt a puritán érzelmű papjaival, néhányat a magyarországi püspök ideiglenesen felfüggesztette a papi hivatal gyakorlásától. A fejedelemasszony erre az országgyűlés elé járult panaszával, de az a püspök ítéletét helybenhagyta,²¹⁾ ami miatt aztán a fejedelemasszony meg is neheztelt.²²⁾

A presbiteriánusok legfőbb ellenfele Gelei Katona István, külföldet járt gyulafehérvári tanár, később udvari pap,

¹⁸⁾ Szilágyi: Erd. tört. 210. o.

¹⁹⁾ Szilágyi: Erd. tört. 411. o.

²⁰⁾ Karácsonyi: i. m. 240–41. o.

²¹⁾ E. O. E. XI. 239. o.

²²⁾ E. O. E. XI. 40. o.

mafi református püspök volt. A református egyház kiváló helyzete a többi felekezettel szemben alatta szilárdult meg.

Buzgón harcolt az unitáriusok és szombatosok ellen. Magyar Grammatikája, melyet az 1645-ben megjelent Titkok titka után függesztett, felállítja az etimologikus helyesírás alapelveit, hangoztatja a nyelvújítás szükségességét. Maga Gelei is alkotott új szavakat.

Utóda, Csulai György hasonló eréllyel üldözte a presbiterianusokat,²³⁾ kiknek Gyulafehérváron főerősségük Bisterfeld János Henrik professzor volt, kit még Bethlen hívott be. Elvei miatt Erdély és a Partium több hittudósával erős összeütközésbe jött, a nép előtt pedig a természettudományokban való nagy jártasságáért s természettani kísérleteiért az ördög szövetségesének hírébe került. Rákóczy nemesi birtokot adott neki Tövisen.

A presbiterianizmus hive volt Apáczai Cseri János is, külföldön végzett lelkész, tanár, akinek szemei előtt magyar egyetem és magyar tudományosság lebegett. E célból kiadta Magyar Enciklopédiáját, hogy az idegen nyelven nem tudók is hozzáférhessenek, az összes tudományokhoz magyar nyelven és magyar műszavakkal, oly időben, mikor ilyen kísérlet másutt is alig akadt. Műve az akkori európai tudományosság színvonalán állt. Kis 16-odréti alakra nyomatta, hogy a tanuló könnyen zsebre dughassa. Nyelve is csodálatra méltó. Kortársai az Enciklopédiát nem méltatták, a fejedelem sem vette észre s Bisterfeld helyébe nem Apáczait, hanem Basiret, I. Károly volt udvari papját hívta meg, kitől Bethlen Miklós szerint az idősebb és tudósabb diákok semmit sem tanulhattak.²⁴⁾ Apáczai nem csüggedt, tovább sürgette szóban és írásban az egyetemet. Az egész tanítás átszervezését ajánlotta, mert a régi rendszerrel nem volt megelégedve. Ekkor az iskola szervezete ez volt: az elemi tárgyakat két csoportban két segédtanító (collaborator) tanította. Azután volt négy osztály, mely körülbelül a mai gimnáziumnak felelt meg, tárgyai a szintaktika, poetika, retorika és logika. Ezeknek az élén állott a négy mester (rektor), akik közé tartozott Apáczai is. Végül volt egy professzor,

²³⁾ Szilágyi : Erd. tört. 418. o.

²⁴⁾ Dr. Károlyi : i. m. 10. o.

aki a szentírást és theológiát tanította, (előbb Bisterfeld, majd Basire). A rektorok fizetése 250 frt. készpénz, 28 köből buza, 3 disznó, 15 bárány, rajméz és fa volt. A professzor 1800 frt.-ot kapott készpénzben.

Ezt a rendszert Apáczai több ízben támadta eredmény nélkül, azaz mégsem, mert sok ellenséget szerzett vele. Amugy is gyanakodtak rá, mint Descartes hívére, kinek tanait a protestánsok is kárhoztatták. Helyzete végleg rosszra fordult Basire professzorral való kinevezésével, ki a fejedelem kegyét rövidesen annyira megnyerte, hogy a fia nevelését is rábízta. Basire az angolországi események hatása alatt a presbiterianusok engesztelhetetlen ellensége volt, mindenképpen támadta Apáczait, végül 1655 szeptemberében a fejedelem jelenlétében nagy vitát rendezett. Támadta az independenseket és presbiterieket, intve a fejedelmet és főurakat azok elnyomására, nehogy úgy járjanak, mint I. Károly angol király. Erre a fejedelem felszólalt, hogyha van a jelenlevők közt independens, védje magát. Apáczai felállt, kijelentette, hogy nem volt és nem is lesz soha independens, de presbiteri igen, mire a fejedelem felszólította elvei megvédésére. Hiába hivatkozott Apáczai készületlenségére és kért haladékot, a fejedelem rögtön vitát rendelt el, amelyben Apáczai felkészületlensége miatt vereséget szenvedett. E vita Apáczainak csaknem életébe került. Büntetésül áttették a kolozsvári iskolában, ahol csak elemi dolgokat tanítottak. Követte ide Apáczait tanítványainak nagy része, s buzgalmuk folytán a kolozsvári iskola nemsokára a gyulafehérvári és sárospataki vetélytársává lett. Pedig a patakot 1653/54-ben a század legnagyobb pedagógusa, Comenius reformálta.

Apáczai itt is tovább sürgette az egyetem felállítását, s kimutatta, hogy a gyulafehérvári gazdag jövedelem elegendő annak eltartására.²⁵⁾ Fiatalon halt meg — 1659 dec. 31-én — tüdőbajban.²⁶⁾

Basire írásaiban tovább küzdött a presbiteriek ellen. 1656-ban kiadta Triumvirátusát, melyben bemutatta Kálvint, Bedát és Zanchiust, mint a püspöki rendszer híveit. A presbiterianusok az 1656. évi marosvásárhelyi zsinaton he-

²⁵⁾ Dr. Károlyi: i. m. 13. o.

²⁶⁾ Dr. Károlyi: i. m. 16.

ves támadást intéztek ellene, ám a többség mégis őt választotta meg elnökül. Rákóczy halála után visszatért Angliába.²⁷⁾

Comenius János, Ámos működésének szintén sokat köszönhet az erdélyi magyar műveltség. *Janua linguarum reserata* című munkáját már 1638-ban lefordította magyarra Albelius Simon brassói pap. Comenius főérdeme az általános népiskola eszméjének a fölvetése volt. Szerinte az emberiségnek a nevelés által előidézendő javulása csak akkor fog bekövetkezni, ha a nevelésben a nép minden rétege részesül. — A jobb eredmény érdekében oly oktatásügyi rendszert igyekezett alkotni, melyben az összes nevelőintézetek szerves egésszé válnak. Ennek megvalósítási lehetőségeit *Didactica Magna* c. művében tárgyalja. 1650-ben Lorántffy Zsuzsánna hívására Sárospatakra jött, ahol 3 iskolai évet töltött. Az iskolát hét osztályra tervezte, ebből háromban a szép latin nyelv elsajátítására törekedtek volna. Itt kiadták tankönyveit is, magyar fordítás melléklésével. A II. oszt. nyelvkönyvét szindarabok alakjában is feldolgozta, ezeket az ifjak a nagyközönség előtt kiváló tetszés közt adták elő. *Schola ludus* címen 1656-ban Sárospatakon megjelentek nyomtatásban is. Hasonlóképen az egyes osztályok tanítási módját is elkészítette a patakiak számára, s megismerte őket az *Orbis Pictus*-szal. Ez utóbbi könyv képeinek metszését Bubenka János lőcsei fametsző végezte.

Erdély politikáját is igyekezett irányítani hitsorsosai érdekében, főleg azért, hogy Drabik morva próféta jóslatait állandóan közölte a fejedelemmel, bár az nem sokat adott ezekre,²⁸⁾ mégis a katolikusok elleni gyakori uszításai — ha tudat alatt is — befolyásolták II. Rákóczy Györgyöt abban, hogy ne a katolikus lengyelek, hanem a protestáns svédek mellé álljon, holott ekkor már nem a vallás, hanem a politikai érdek vezette az államok szövetekezéseit.

Comenius 1654-ben elhagyta Patakot, ami az iskola nivójának süllyedésével járt. De hanyatlott a gyulafehérvári

²⁷⁾ Szilágyi: i. m. 420. o.

²⁸⁾ Szilágyi: II. Rákóczy Gy. 69. o.

iskola is, Basire távozása után, II. Rákóczy György uralmának végén.²⁹⁾

Az unitáriusok.

Az unitáriusok, akiket a szombatosokkal együtt üldözött az uralkodó kálvinista egyház és gyakran össze is tévesztett, leginkább a Székelyföldön és Kolozsvár környékén voltak elterjedve. Magyar királysági területen Pécs környékén virágzott az unitarizmus. Az erdélyiek és pécskörüliek gyermekei kölcsönösen sűrűn felkeresték egymás iskoláit. A papok a kolozsvári iskolából kerültek ki. Gyakran megesett, hogy pécsi ifjak Erdélyben maradtak, s erdélyi ifjak viszont hódoltsági területen próbáltak elhelyezkedni.³⁰⁾

A görög-keleti egyház.

A keleti egyház csak megtört püspöke alá volt rendelve a református püspöknek, s kevés önállósággal bírt. A római egyházzal való egyesülési szándékuk miatt a keleti egyház hívei sokat szenvedtek egészen Lipót uralmáig.³¹⁾ Bethlen, hogy a református vallást terjessze közöttük, új nyomdát állított fel számukra, melyen vallásos istentiszteleti könyveket akart nyomtatni, még pedig egy kátét és a négy evangéliumot, de csak a Rákóczyak alatt kerültek ezek kinyomásra. A moldvai metropolita tiltó rendeletet adott ki ellenük, mégis elterjedtek, de nagyobb eredményt nem értek el. A mármarosai oláhok protopopájuk Petrascu Simonnal 1652-ben Csulai püspöksége alatt a reformátusokhoz álltak át, s Fogarasi István lugosi ref. pap lefordította nekik a kátét és zsoltárokat.³²⁾

A reformációnak a románok szempontjából meg volt az a jó hatása, hogy az ószláv liturgiát román nyelvűvel cserélték fel, ezzel indult meg tulajdonképpen a román nyelv-művelése, először Erdélyben és csak innen csapott át a vajdaságokba.³³⁾

Az oláh esperesekre sok panasz volt, hogy egyes házasságokat felbontottak, másoknak pedig rég elhagyott fe-

²⁹⁾ Szilágyi: Erd. tört. 213. o.

³⁰⁾ Kanyaró: i. m. 195—7. o.

³¹⁾ Bzenszky—Banner: i. m. 18. o.

³²⁾ Szilágyi: Erd. tört. 426. o.

³³⁾ Lupás: i. m. 10. o.

leségét a keresztény közösség szokása ellenére újra visszaadták. Mivel erre kiváltságuk volt, a tisztek nem merték őket megbüntetni. Az országgyűlés elrendelte, hogy ezután az ilyen esperest is és azt is, aki őt erre ráveszi, halállal büntessék.³⁴⁾

A szombatosok.

A szombatosok sok üldözésnek voltak kitéve, az 1638-i fehérvári gyűlés eltörölte felekezetüket, hiveiket megszentenciázta. Ezután elég heves üldözés tört ki ellenük, hiveiket várakba hurcolták, s sáncmunkára alkalmazták mindaddig, míg a bevett vallások valamelyikére át nem tértek, de jószágaitak ezek sem nyertek vissza.

Mikor I. Rákóczy 1644-ben háboruba keveredett III. Ferdinánddal, fiát hagyta helytartóként Erdélyben. Ekkor a szombatosok újra megpróbálták a rájuk kényszerített ref. hitet elhagyva, vallásukat szabadon gyakorolni, de II. Rákóczy elfojtotta mozgalmukat. Apja halála után, 1652-ben újabb szigorú rendeletet adott ki ellenük, az Approbatae Constitutiones pedig megújította a zsidókra kimondott fej- és jószágvesztést. A szombatoság ezekutáni története az elnyomásnak és üldözéseknek szakadatlan láncolata, hiveit ki-nozták, vagyonuktól megfosztották. Sokan közülök külföldre menekültek, vagy szinleg áttértek a református hitre, de mihelyt lélekzethez jutottak, újra nyíltan gyakorolták vallásukat.³⁵⁾ A vagyonosabbak és tanultabbak azonban lassankint mind elpártoltak tőlük, ezzel önálló irodalmi alkotásaik is megszűntek, az ezután létrejött művek csak kórábbiaknak másolatai.³⁶⁾

Azt azonban nem lehet állítani, amint Lupás teszi, hogy az erdélyi fejedelmeknek állami céljaik lettek volna a román nyelvű liturgia követelésével, mert a románok — jobbágyok lévén — politikai jogokkal nem bírtak, s így az államra veszélyes törekvéseiket — még ha lettek volna is — nem érvényesíthették. Ezért viszont nem lehet a magyarokat okolni és a románok elnyomatásáról beszélni, mint Lupás kesergi, mert ha ugyanazon román egyének saját nemzeti-

³⁴⁾ E. O. E. XI. 321. o.

³⁵⁾ Dr. Kohn: i. m. 320. o.

³⁶⁾ Dr. Kohn: i. m. 330. o.

ségü vajdaságaikban lettek volna, ott is csak jobbágyként szolgáltak volna. Sőt éppen az volt az egyik ok a sok közül, amiért Erdélyt a románság elárasztotta, hogy itt a jobbágy-ság sorsa könnyebb volt, mint a vajdaságokban.

A tanügy.

A tanügyről már előbb beszéltem, így itt csak röviden említem még meg a következőket:

Ifjaink most is, mint régen, buzgón látogatták a külföldi iskolákat, de a harmincéves háború nyugtalanságai miatt inkább a németalföldieket, mint a németországiakat keresték fel.³⁷⁾

A nyelvek tanulása általános volt. Comenius Janua c. művét többször kiadták.

A török nyelvet is sokan tanulták.³⁸⁾

A történetírás.

Történeti adataikért becsesek e kor históriás énekei.

A történetírás annyiban fejlődött az előző koral szem-ber, hogy külföldi mintára nálunk is megpróbálkoztak nemzeti nyelven való megírásával. Első ilyen kísérlet Szalárdi János »Siralmas magyar krónikák kilenc könyvei« c. műve volt. Az 1657-i hadjárat utáni zavarok leírására nézve nagybecsű kuffő.³⁹⁾

A művészetek.

A művészetek terén nincs e korban kiválóbb alkotás.

Erdély, miután Magyarországtól elszakadt, elveszítette inspirálóját és művészi terméketlenségbe süllyedt. Ez természetesen nem jelenti a művészi produkció teljes megszűnését, de addig egyéni színezettel bíró művészete, megszakadván kapcsolata nyugattal, nem kapott új hatásokat, amit a maga izlésére formálhatott volt át, s így csak sorvadozott. Oka volt ennek a török hódítás és harcok nyomán beállt rossz gazdasági helyzet is. Leggyakoribb mégis azon tárgyak művészi kiképzése, melyek közszükségletet szolgáltak, így a szobrászat terén a domborműves siremlékek, a

³⁷⁾ Szilágyi: Erd. tört. 227. o.

³⁸⁾ Szilágyi: Erd. tört. 217. o.

³⁹⁾ Szilágyi: Erd. tört. 473. o.

festészetben pedig a főuri halottak fekvő alakjait ábrázoló u. n. ravatalképek.⁴⁰⁾

Nem volna teljes e fejezet, ha nem emlékeznénk meg Lorántffy Zsuzsánnáról, erről az áldott kedélyű, vallásos, művelt nőről, aki mindig kiváló figyelemmel terjesztette ki gondoskodását a kálvinista vallási és tanügyi viszonyokra. Különösen a sárospataki ref. kollégium felvirágoztatását hordta szíven. Kitünő, jól fizetett tanárokat hívott meg, a szegényebb tanulók ellátására tápintézeteket létesített a jeles tehetségű növendékeknek angol és hollandiai egyetemeken való továbbképzésére ösztöndíjakat alapított. A tudósokat előszeretettel hívta meg asztalához és buzgón vett részt ez alkalommal folytatott hitvitáikon. A sárospataki kívül hathatós támogatásban részesítette a debreceni, nagyvárad, kolozsvári és gyulafehérvári főiskolát is.

A református teológiai írókat örömet pártfogolta műveik kiadásában. Rendelkezésükre bocsátotta a sárospataki családi és gyulafehérvári fejedelmi nyomdát.

Férje halála után Sárospatakra vonult vissza, hol kizárólag a jótékonyágnak és a főiskolának élt.

⁴⁰⁾ Péter: A : i. m. 1 12 o.

V. Fejezet.

Világi társadalom.

A nemesek.

E kor társadalmának alkotóelemei közül első helyen kell emlitenünk a nemeseket. Sok kiváltságot élveztek. Főleg azon jogaik vannak felsorolva, melyeken gyakrabban esett csorba, így sok baj volt a jogtalan szállás-követelésekkel. Ezért az országgyűlés elrendelte, hogy országgyűléseken kívül nemes házához ne szálljanak az 1614. és 1633. évi törvénycikk szerint,¹⁾ még ha a fejedelem ment birtokai meglátogatására, az esetben is környezete nem terhelhette a környékbeli nemeseket, de azt megígérték, hogy illő árért elegendő élelmet szállítanak nekik.²⁾ Semmiféle fuvarczésra, teherhordásra nem voltak kötelesek, egyedül a fiscalis várakba való municióhordás képezett kivételt. Azért fordultak elő visszaélések, így Belényes város nemességét kényszeríteni akarták, hogy Váradra és Patakra vasat és rezet szállítson a bányákból.³⁾

Külön panaszra volt a mármarosi nemeseknek, hogy fenyőfák és gerendák szállításával terhelték őket, ezt a jövőre megtiltották.⁴⁾

Postálkodásra és gazdálkodásra a nemes nem volt köteles, még az egyházhelyes sem, de pénzért köteles volt szállást és ellátást adni.⁵⁾

Azoktól a nemesektől, akik a fiscus birtokaira telepedtek

¹⁾ E. O. E. XI. 472. o.

²⁾ E. O. E. XI. 53. o.

³⁾ E. O. E. XI. 54. o.

⁴⁾ E. O. E. XI. 55. o.

⁵⁾ E. O. E. XI. 52. o.

és eddig mentesek voltak, ezután sem követelték leveleik előmutatását a váradi birtok kivételével. Azokat is békében hagyták, akik leveleiket már bemutatták, de az ezután ideköltözőktől kívánták, hogy leveleiket felmutassák.⁶⁾

Viszont a nemesek kérték az elkobzott jószágok ügyének sürgős felülvizsgálását.⁷⁾

A hódoltságon lakó nemesek kérték, hogy béke idején élhessenek nemesi kiváltságaikkal. Ezt megengedték nekik, de háboru idején tartoztak, nemességük elvesztésének terhe alatt, fejenként katonáskodni. Ezt azonban csak nagy veszéllyel teljesíthették, mert a török nem tűrte.⁸⁾

Amit a nemes a maga szükségletére szállított, azután hid- és utvámot nem fizetett, de ha a szállítás révhajón történt, azután annyit fizetett, mint a jobbágy, de kérték az összeg leszállítását.⁹⁾

A nemesek kiváltságai közé tartozott a korcsmatartás joga is azaz korcsmát csak nemes tarthatott. Ezt a jobbágyok úgy játszották ki, hogy többen összebeszéltek, s egyet maguk közül elküldtek egy nagy hordó borért, azt azután cégér nélkül árulták. Mások még cégért is tettek ki, gondolván, hogy a viceispán távol lakik, míg az kijön, addig árulnak annyit, hogy a 12 frt. büntetésen felül, amit fizetniök kell, hasznuk is marad. Ebből a nemességnek nagy kára származott, azért a jövőre elrendelték, hogy ahol nemesnek korcsmája van, oda jobbágy semmi ürügy alatt sem vihessen be bort.¹⁰⁾

E korban is tovább folytatódott a nemesség küzdelme azért, hogy a városokba beköltözhessek és nemesi előjogaikat ott is élvezhesse, azzal érvelvén, hogy ott csak zselétként lakik. Viszont a városok igyekeztek ezt megakadályozni. Abrudbánya ki is vivta, hogy a polgári telekkel bíró nemes, telke után úgy köteles adózni, mint a polgár.¹¹⁾

A polgárok különféle kellemetlenkedésekkel igyekeztek a nemesek beözönlését megakadályozni, így, ha nem tudta a nemességét rögtön bebizonyítani, fogsággal fe-

⁶⁾ E. O. E. XI. 73. o.

⁷⁾ E. O. E. XI. 55. o.

⁸⁾ E. O. E. XI. 166. o.

⁹⁾ E. O. E. XI. 159. o.

¹⁰⁾ E. O. E. XI. 179. o.

¹¹⁾ E. O. E. XI. 202. o.

nyegétték, s köztük való szolgálásra kényszerítették.¹²⁾ Igazságot sem egyformán szolgáltatnak. Ha polgár hatalmaskodást követett el a nemes házán, egyáltalán nem büntették meg, vagy nevetségesen csekély összegre (harmadfél frt.) ítélték.¹³⁾

A tisztviselők.

Kialakulóban volt a tisztviselői rend. Fizetésük pontosan meg volt határozva,¹⁴⁾ ezért a nemesek szívesen elvállalták a hivatalokat, de kényszeríteni nem lehetett őket.¹⁵⁾ Ha azonban elfogadták, esztendejük letelte előtt nem hagyhatták ott. Állí ez főleg az alispánra, mert távozásából a vármegyére és a megyei tisztekre nagy kár származott. Ezért 200 forint büntetés terhe alatt tilos volt az év lejáratá előtt az állást otthagyni.¹⁶⁾ Megesett, hogy a tisztviselők hatalmukkal vissza is éltek, de ezt mindig igyekeztek a rendek megakadályozni.¹⁷⁾

Katonák.

Külön rendet képeztek a katonák. A kiszolgált katonákat, hogy kőborlásaikat és fosztogatósaikat megszüntessék, igyekeztek letelepíteni, azért megengedték, nekik, hogy Jenőn a puszta házhelyeket pénzen megvéve, építkezzenek rajtok.¹⁸⁾

Polgárok.

A városi polgárság, főleg iparral és kereskedelemmel foglalkozott, ami nagy jövedelmet biztosított neki. Bzenszky Szebent és Brassót tartja a kereskedelem gócpontjainak, szerezte Brassó főleg a keleti közvetítő kereskedelmet üzte, minnek következtében minden fajta nép megfordult itt.

A polgárság két részre, szegényebb foglalkoztatott és gazdagabb, munkát adó osztályra való oszlása nálunk is megindult. A városkormányzási jogok lassanként kizárólag a gazdagabbak kezébe csuszak át, akik lenézték szegényebb polgártársaikat.¹⁹⁾

¹²⁾ E. O. E. XI. 472. o.

¹³⁾ E. O. E. XI. 472. o.

¹⁴⁾ E. O. E. XI. 77. o.

¹⁵⁾ E. O. E. XI. 51. o.

¹⁶⁾ E. O. E. XI. 73. o.

¹⁷⁾ E. O. E. XI. 473. o.

¹⁸⁾ E. O. E. XI. 193. o.

¹⁹⁾ Deutsch: i. m. I. k. 45. o.

Jobbágyok.

A jobbágyok voltak a teherviselő osztály. Amugy is súlyos kötelezettségeiket a dézsmások sokszor megnehezítették azzal, hogy a gabonát későn dézsmálták s ezzel sok kárt okoztak nekik.²⁰⁾ Ezért megengedték, hogy a kiváltságos földek tulajdonosai, akik dézsmával nem tartoznak, takarodás idején gabonájukat behordhassák.²¹⁾

A jobbágyok szökése, csakugy, mint az előző időkben, napirenden volt, főleg a lengyel hadjárat utáni zavaros időkben, ezért az országgyűlés kimondta, hogy akinek jobbágya 1657 óta elment, azt az ura maga keresheti és hazaviheti, aki nem akarja visszaadni, azon a tisztt hajtson be 200 frt.-ot, ha a tisztt elhallgatná az ügyet, a director a tiszten vegye meg a 200 frt.-ot.²²⁾

A liber baronatusokat, Fogaras kivételével, mindenütt megszüntették, tehát az ottani nemesektől kikérő levéllel vissza lehetett követelni, ha nem adták ki, végrehajtották rajtuk a büntetést.²³⁾ Viszont a Kővárról szökött jobbágyokat is levéllel kellett kikérni s nem volt szabad erővel visszavezetni,²⁴⁾ mert ellenkező esetben a fiscus embereit szabad volt elfogni és a várba vinni. De büntetést a fejedelem szíhott rájuk.²⁵⁾ Jobbágyot Erdélyből erővel elvinni nem volt szabad.²⁶⁾

A nemességnek sok kára származott abból, hogy a jobbágy fiát, ha elment, 20 éves kora előtt nem követelhették vissza, azért a rendek kimondták, hogy az ur ősjobbágya fiait gyermekkorban is visszakövetelheti.²⁷⁾

Ha a jobbágy a két darabontok közé állt, a földesurnak másikat kellett állítani helyette, ez megtörténvén, a kapitány köteles volt a jobbágyot elengedni. De a jobbágy családjá addig is köteles volt a földesurnak a szolgáltatásokat megadni.²⁸⁾

Ha a jobbágy katonának állt, felesége és családja kö-

²⁰⁾ E. O. E. XI. 58. o.

²¹⁾ E. O. E. XI. 51. o.

²²⁾ E. O. E. XI. 184. o.

²³⁾ E. O. E. XI. 48. o.

²⁴⁾ E. O. E. XI. 52. o.

²⁵⁾ E. O. E. XI. 52. o.

²⁶⁾ E. O. E. XI. 75. o.

²⁷⁾ E. O. E. XI. 78. o.

²⁸⁾ E. O. E. XI. 194. o.

teles volt helyette szolgálni. Ha az asszony a szolgáltatások elől végvárba szökött, 200 frt. büntetés terhe alatt ki kellett adni.²⁹⁾

Azon jobbágyot, szolgát, vagy inast, aki, hogy a szolgáltatástól meneküljön, egyházi szolgálatra adta magát, vissza kellett adni.³⁰⁾

A váradi hajduk is kötelesek voltak a közéjük szökött jobbágyot kiadni.³¹⁾

Amelyik jobbágy az adófizetés elől a városba menekült, azt vissza lehetett vinni,³²⁾ de adóját mindenképen köteles volt kifizetni.³³⁾

A felszabadított jobbágyok is tartoztak örökségük után adót fizetni.³⁴⁾

Azon Debrecenbe beköltözött jobbágyok iránt, akik ott polgárjogot szereztek, volt földesuraik követeléseket nem támaszthattak.³⁵⁾

A zsidók és görögök tartoztak az őket megillető köntöst viselni, ha magyar katonaruhát vettek fel, 200 frt. birságot fizettek. Az egyes társadalmi osztályok számára meghatározott ruha viselését írni elő, a rendiség korában európai szokás volt.

²⁹⁾ E. O. E. XI. 56. o.

³⁰⁾ E. O. E. XI. 57. o.

³¹⁾ E. O. E. XI. 77. o.

³²⁾ E. O. E. XI. 76. o.

³³⁾ E. O. E. XI. 127. o.

³⁴⁾ E. O. E. XI. 75. o.

³⁵⁾ Lukinich : i. m. 365. o.

VI. Fejezet.

Közigazgatás.

A megye

Az ország belső rendjének fenntartásáról a megyék, mint közigazgatási szervek gondoskodtak. A megye élén állt a fejedelem által kinevezett két, vagy több főispán.¹⁾ Az alispánt a főispán nevezte ki a vármegye közönségének a beleegyezésével. Kellemetlenségek elkerülése végett a főispáni széket nem volt szabad sokáig betöltetlenül hagyni.²⁾

A vármegye tagjaitól a maga szükségleteire pénzt szedett. A gyűlés-pénz és a nótárius fizetéséhez való hozzájárulás alól a fejedelem és a fiscus birtokai sem voltak mentesek,³⁾ ha a fiscus tisztjei vonakodtak fizetni, a vármegye tisztjei az országos törvények szerint járhattak el ellenük.⁴⁾

Fontos volt a hivatalos posta rendes továbbítása. Viszont a postálkodás kötelezettsége elég súlyos terheket rótt a lakókra, azért úgy igyekeztek menekülni alóla, hogy nem tartottak lovat. Ennek büntetése 200 frt. volt.⁵⁾

Utak, hidak és vám.

Az ut rendbentartásáról az a falu gondoskodott, amelyiknek a határán vám volt. Ha külső nemes csináltatta meg az utat, nem tartozott vámot fizetni.⁶⁾ Régi járt utakat sem nemes, sem paraszt — 12 frt. büntetés terhe alatt — el nem zárhatott.⁷⁾

¹⁾ Szilágyi: i. m. 415. o. és E. O. E. XI. 72. o.

²⁾ E. O. E. XI. 150. o.

³⁾ E. O. E. XI. 76. o.

⁴⁾ E. O. E. XI. 124. o.

⁵⁾ E. O. E. XI. 180. o.

⁶⁾ E. O. E. XI. 77. o.

⁷⁾ E. O. E. XI. 178. o.

Aki a hidat megkerülve, a gázlón ment át, az is tartozott vámot fizetni, mert a hidat ebből tartották karban.⁸⁾

Lopott holmi keresése, gonosztevők üldözése.

Sok baj volt az elveszett marha nyomának keresésével. Az általános szokás szerint, ahol a nyom megszűnt, ott kellett megfizetni, de mindig a saját hivatalnokuk hajtotta be rajtuk az árát.⁹⁾ Ha később a tolvaj megkerült, a falunak köteles volt a marha árát megtéríteni.¹⁰⁾ A marha nyomát a káros ember a falu megbizottai, vagy a vármegye szolgabírája kíséretében követte. A falu köteles volt lakott és nem pusztá helyig vinni a nyomot.¹¹⁾ Az új vármegye határán pedig nem lehetett azon kifogással élni, hogy az odavaló szolgabíró nincs a káros féllal.¹²⁾

Gyöngy nevű falu egy része Középszolnok megyében, másrésze Szatmár megyében feküdt. A szatmáriak a lopott marha nyomát nem akarták felvenni. Ezért a rendek elhatározták, hogyha ezt nem teszik, ők sem fogják a kárt ezután nekik megfizetni.¹³⁾

Aki lopott marháját feltalálta, rövid úton tulajdonába vehette. A székelyek nem akarták ezt az eljárást követni. Végül egységesen úgy rendezték a dolgot, hogy a marha feltalálása után a károsult ötödnapra, ha távol lakott tized napra, megesküdött, hogy az övé a marha, ezután rögtön kézhez kapta. Akinél a marhát megtalálták, kezeseket kellett, hogy állítson, — tanukat, áldomást ivó embereket, — hogy a marhát nem éjjel, titkon, hanem nappal, tisztességes emberek előtt vette. Ha nem tette, tettesként bűnhődött. Ha mészáros vette titkon a marhát s megnyuzva, bőrért a vargának eladta, 200 frt. büntetést fizetett.¹⁴⁾ Aki az elveszett marha nyomának követésében nem tartotta magát az országos törvényekhez, szintén 200 forintot fizetett.¹⁵⁾

Ha a lopott marhák nyomát a predicator házáig követ-

⁸⁾ E. O. E. XI. 233. o.

⁹⁾ E. O. E. XI. 74. o.

¹⁰⁾ E. O. E. XI. 131. o.

¹¹⁾ E. O. E. XI. 129. o.

¹²⁾ E. O. E. XI. 127. o.

¹³⁾ E. O. E. XI. 75. o.

¹⁴⁾ E. O. E. XI. 126. o.

¹⁵⁾ E. O. E. XI. 128. o.

ték s az kiváltságára hivatkozva nem adta ki, törvény szerint jártak el ellene.¹⁶⁾

Mivel nemcsak lábasjóságot szoktak lopni, hanem más egyebet is, amit magukkal vittek, vagy szekérre tettek, azért mindenféle nyomot fel kellett venni és követni kellett. Ha a tiszt nem vett részt a nyomozásban, nem is kérhetett érte fizetést.¹⁷⁾

A sok törvény ellenére a tolvajok nagyon elszaporodtak, azért megszigorították a törvényt, úgy, hogy a 3 frt.-ot meghaladó lopás esetén a tisztek megbélyegezték a tolvajt, ha elmulasztották, őket érte ugyanaz a büntetés.¹⁸⁾

A liber baronatusságot, vagyis a régi szabad ispánságokhoz hasonló földesuri autonómiát, Fogaras kivételével megszüntették, s a gonosztevőket a földesuri s még a fiscusi területeken is lehetett üldözni. Ha a fejedelem tisztviselői fogták el, átadták a megyei tiszteknek, de azok nem ítélkezhetek felette a fiscus területén. Aki az üldözést akadályozta, 500 frt.-ot fizetett, ha nem volt pénze, birtokán vették meg. Ha fejedelmi tiszt akadályozta a cirkálást, azok ingó és ingatlan jószágain hajtották be a birságot, ha abban a vármegyének nem volt birtoka, de más vármegyében igen, akkor hivatalosan irtak oda, hogy ott vegyék meg, ha egyáltalán nem volt vagyona, levonták a tisztviselői fizetéséből; ha az előljárói ezt nem tették meg, a büntetés rájuk hárult. Ha nem tiszt, hanem szolga tette ezt, átadták a vármegye tisztjeinek.¹⁹⁾

A liber baronatus megszűnése ellenére Máramaros megye nem akarta a cirkálást területén megengedni. Ezért először 200 frt., majd 500 frt. birságot szabtak ki.²⁰⁾

Ha a szászoknak a vármegyén volt birtokuk, a tisztek a gonosztevőket ott is üldözhatték, ebben őket senki meg nem akadályozhatta. Az ilyen területen megfogott gonosztevőt a vármegyei tiszteknek kellett átadni. Ha az ilyen területről nyomozás alkalmával a gyanus jobbágyot nem adták ki, kire később vétel rábizonyult, azt a szász tisztek is

¹⁶⁾ E. O. E. XI. 196 o.

¹⁷⁾ E. O. E. XI. 198. o.

¹⁸⁾ E. O. E. XI. 121. o.

¹⁹⁾ E. O. E. XI. 48. o.

²⁰⁾ E. O. E. XI. 74. o. és 130. o.

halállal büntethették, de a viceispán, fő- és viceszolgabíró jelenlétében, ezek azonban nem törvénykeztek, csak véleményt mondtak.²¹⁾

Ahol a vármegye tisztviselői a töröktől való félelem miatt nem merték üldözni a gonosztevőket, oda a váradi kapitány küldött ki katonákat.²²⁾

²¹⁾
²²⁾

XI. 125. o.
XI. 55. o,

VII. Fejezet.

Hadügy.

Zsoldos sereg.

Erdélyben a sereg derekas részét még mindig a nemesség és nem a zsoldos katonaság tette, mint nyugaton. Azért volt zsoldos sereg is, mely jórészt németekből, csekély számban oláhokból állott.¹⁾

Ha a zsoldos a had leszerelése előtt elszökött, ingóságából megvették a homagiumát, ha nem volt vagyona, leülte.²⁾

Nemesi fölkelés.

Fontosabb lévén a nemesi fölkelés, szigoruan ügyeltek rá, hogy mindenki felüljön. Azért ellenőrzés céljából, ellenében az eddigi szokással, mely szerint mindenki, akinek több vármegyében volt birtoka, abban vonult be, amelyikben akart, ezután mindenki oda tartozott bevonulni, ahol az ország törvényei szerint évenként megtartott mustrán legutóbb jelen volt.³⁾

A mustrán jó paripával, megfelelő fegyverrel és lobogós kópjával kellett megjelenni, 12 frt. büntetés terhe alatt. Egyházi nemesnek 1 kopjával és két lóval kellett megjelennie.⁴⁾

A magyarországi urak, kiknek Erdélyben volt birtokuk, azután megfelelő katonát voltak kötelesek kiállítani.⁵⁾

Amely nemes falubíróságot viselt, hogy a falu ne nélkülözze őt, nem volt köteles a mustrán megjelenni.⁶⁾

¹⁾ E. O. E. XI. 220. o.

²⁾ E. O. E. XI. 232. o.

³⁾ E. O. E. XI. 122. o.

⁴⁾ E. O. E. XI. 231. o.

⁵⁾ E. O. E. XI. 232. o.

⁶⁾ E. O. E. XI. 177. o.

Aki egyházi szolgálat ürügye alatt igyekezett a katonáskodástól menekülni, azt a vármegyei tisztek a megye és székelység területén egyaránt kényszeríthették a hadba szállásra.⁷⁾

Székelyek katonáskodása.

A székelyek elmaradását még súlyosabban — halállal — büntették az 1648. évi 13. §. szerint. Ezt később oda módosították, hogy a tisztek előtt felhozhatják mentségeiket s ha azok elegendők, a tiszttel felmentheti őket.⁸⁾

A marosszéki gyalogosokat felmentették a Görgény várába való feljárástól.⁹⁾

Tisztjeiket a szék három jelöltéből, csupán érdemeire és nem hitére nézve, a főkapitány nevezte ki.¹⁰⁾

A székelyek vitézsége különben közmondásos volt, a svéd király is legelőször ezek iránt érdeklődött Rákóczy követétől.¹¹⁾ A török is elismerte, hogy egyetlen vitéz nép ezidőszert a székely.¹²⁾

Végvárak.

A végvárakra nagy gondot fordítottak, javításukra, építésükre minden nemzet és Partium kapunként 1 frt. adót szavazott meg minden évben, de ennek fejében kívánták az ingyen munka eltörlését.¹³⁾

A végvárakban, még ha magánkézben voltak is, csak zálogos erdélyi ember lehetett a kapitány. Meg volt határozva az őrség száma, amit a földesur köteles volt tartani. Ezeket a fejedelem gyakran felülvizsgálta és szükség esetén saját katonáival gyarapította a számukat.¹⁴⁾

Rákóczy serege a lengyel hadjárat alatt.

Rákóczy serege, midőn a lengyelek ellen megindult, 18.000 lovas, 5000 gyalogos volt. Az oláh vajdák 6000, a kozákok 20.000 főnyi sereggel csatlakoztak hozzá.¹⁵⁾ De a ha-

⁷⁾ E. O. E. XI. 56. o.

⁸⁾ E. O. E. XI. 61. o.

⁹⁾ E. O. E. XI. 58. o.

¹⁰⁾ E. O. E. XI. 369. o.

¹¹⁾ E. O. E. XI. 214. o.

¹²⁾ Székfü: i. m. V. k. 323. o.

¹³⁾ E. O. E. XI: 61, 121, 149 stb. o.

¹⁴⁾ E. O. E. XI. 122. o.

¹⁵⁾ Szilágyi: Erdély és az északkeleti háború. I. k. 232. o.

dat a svéd király, bár az ő seregénél nagyobb volt, fegyelmetlensége miatt nem sokra tartotta.¹⁶⁾

Miután a svédek Rákóczyt cserben hagyták, a kozákok is elpártoltak, az oláhok pedig elszökdöstek, úgy, hogy Rákóczy távozta után mintegy 4000 főnyi serege maradt Keménynek. Ennek fele a tatárokkal való küzdelemben elesett, felét a tatárok fogságba hurcolták.¹⁷⁾

A tatár veszedelem közeledtekor megszigorították a hadbavonulás kötelezettségét. Mindenkinék személyesen kellett hadba vonulnia. A számadó tisztek lovast állítottak maguk helyett. Az özvegyeket is kötelezték, hogy erejükhöz mérten állítsanak ki lovast és gyalogost. Szegény nemes asszonyok tizen állítottak ki egy lovast. Minden törvény, mely a hadviselés alól mentességet adott, hatályát veszítette. A vonakodókat a tisztek erővel is kényszeríthették.¹⁸⁾

A tatár készülődésének hírére Lorántffy Zsuzsánna is hozzálátott zsoldosok felfogadásához.¹⁹⁾

Igy Rákóczy megérkeztekor rendelkezett sereggel, míg az országgyűlés nem. Katonai tulerejének köszönhette, hogy az országgyűlés, mihelyt a török veszedelem nem volt olyan fenyegető, mindig újból visszafogadta.

¹⁶⁾ Szilágyi. Erdély és az északkeleti háború I. k. 240. o.

¹⁷⁾ Szilágyi: " " " " " " I. k. 250. o.

¹⁸⁾ E. O. E. XI. 288. o.

¹⁹⁾ Szilágyi: Erdély és az északkeleti háború. I. k. 253. o.

VIII. Fejezet.

Külügy.

A fejedelem jogai.

A fejedelem jogkörének legfontosabb része volt a külpolitikai ügyek intézése. Az ő tudtán kívül senki idegen államokkal összeköttetést nem tarthatott fenn, követet, vagy levelet nem küldhetett. Akik külföldről levelet kaptak, kötelesek voltak felbontatlanul átadni a fejedelemnek. Ha valaki az ellenségtől kapott levelét nem mutatta be, mint kémet fej- és jószágvesztésre büntették. Külföldre csak a fejedelem utlevelével lehetett menni, aki ez ellen vétett, elvesztette vagyonát és még utódai sem kapták vissza. Az ilyen embert minden tisztviselő, vég helyi katona, harmincados, köteles volt utjában feltartóztatni s a fejedelem elé szállítani.¹⁾

A külföldre küldendő követeket a fejedelem választotta ki, ő látta el őket menedéklevéllal, megbízólevelet állított ki nekik. A követek jelentését ő hallgatta meg s ő határozta meg a nekik adandó választ is.²⁾

Az országgyűlés szerepe.

Csak a lengyel kudarc után kívánt az országgyűlés nagyobb beleszólást a külügyekbe, mint a conditiók tárgyalásánál már láttuk.

Külügyi megbizottak.

A rendes követeken kívül voltak a legtöbb helyen a fejedelmeknek a helybeli lakosok közül is megbízható emberei, kik őt jó pénzért folyton és hűségesen értesítették s ezt jobban meg is teheték, mint a hivatalos követek.³⁾ Ezen kívül az évtizedeken át kifejlődött és jól bevált szokás szerint a tisztartók, kereskedelmi ügynökök, külföldi iskolákat látogató protestánsok teljesítettek diplomáciai szolgálatot.⁴⁾ Ez a rendszer főleg a portával való érintkezésé-

¹⁾ Bíró V.: Az erdélyi fejed, jogköre: 33—44. o.

²⁾ E. O. E. XI. 92—93. o.

³⁾ Szilágyi: II. Rákóczy Gy. 58—59. o.

⁴⁾ E. O. E. XI. 34. és 134. o.

ben tett a fejedelemnek fontos szolgálatot, de éppen annyi kárt is okozhatott ellenfelei kezében, kik szintén alkalmazták. Így a lengyel hadjárat után a nagyvezér Rákóczy elleni engesztelhetetlen haragjának az »áruló dragumán« volt az oka, ki a fővezért folyton tüzelte s kit néhány bécsi tanácsos pénzelt.⁵⁾ Általában a portán pénzzel majdnem mindent ki lehetett vinni.⁶⁾

Az erdélyi ház.

Mivel Erdély léte a portától függött, azért a legfontosabb a vele való jogviszony ápolása volt. Ez okból Erdélynek a portán állandóan voltak megbízottai, kik az erdélyi házban laktak. Ennek fenntartási költségét a három nemzet viselte. 1653-ban javításra szorult. E célra az országgyűlés minden kaputól 25 pénzt,⁷⁾ 1654-ben 50 pénzt ígért, melyet az egyházi nemesek és oláh papok is kötelesek voltak megadni,⁸⁾ 1655-ben pedig kapunkint 50 dénárt szavaztak meg, melyet a szászok is kapuszám szerint fizettek. A szász papokra kiróttak 300 frt-ot, a görög és zsidó kereskedőkre együttesen 300 frt-ot. Az oláh papok fejenként 25 dénárt, a vármegyében lakó egy telkes nemesek 15 dénárt, a taxás városok a fejedelem meghatározása szerint fizettek.⁹⁾

Erdély viszonya az oláh vajdaságokhoz.

Hasonló fontos volt Erdélyre nézve, hogy a két oláh vajdasággal békés, jóviszonyban legyen. Ennek munkálását a választási feltételekben szintén megkívánták a rendek a fejedelemtől. A vajdák különben hűbéresei voltak Erdélynek, mely e viszonyt a nemzeti királyságtól örökölte. Néha elhomályosodott a fensőbbség tudata, de általában mindig elismerték a vajdák.¹⁰⁾ A Magyarországtól elszakított Erdély hatalmának ez volt a természetes terjeszkedési területe.

Erdély és a magyar királyság viszonya.

A harmadik fontos külpolitikai tényező Erdélyre nézve Magyarország volt. E ponton sokszor jutott a fejedelem ké-

⁵⁾ E. O. E. XI. 409—413. o.

⁶⁾ E. O. E. XI. 186. o.

⁷⁾ E. O. E. XI. 168. o.

⁸⁾ E. O. E. XI. 177. o.

⁹⁾ E. O. E. XI. 192. o.

¹⁰⁾ E. O. E. XI. 68. o. XI. 133. o.; XI. 334. o. és XI. 366. o.

nyes helyzetbe, mert a császár szintén nem akarta feladni Erdélyhez való jogát, sőt annak belügyeibe is szeretett volna beavatkozni. Így Rákóczytól azt kívánta, hogy németeket telepítsen Erdélybe s a tanács összetételét is változtassa meg a németek javára. Ilyen esetekben alkalmazta aztán a fejedelem a hinta politikát. Azt felelte a császárnak, hogy a török megneheztelne érte, ha pedig a török kívánt tőle valamit, ami nem volt a kedvére, akkor a némettel hozakodott elő.¹¹⁾

Mindazonáltal, mint keresztény uralkodóhoz, a császárhoz jobban huzott Rákóczy s felajánlotta neki, hogy kész szövetkezni vele a török ellen,¹²⁾ de III. Ferdinánd nem találta időszerűnek a tervet s maga hozta a porta tudomására,¹³⁾ holott Thorday Ferenc portai kapitáhi jelentése szerint, ha a keresztények összefogtak volna, az idő alkalmas volt arra, hogy a törökkel végezzenek.¹⁴⁾

Rákóczy külpolitikai tervei.

Ezen politikai kudarca után Rákóczy visszatérve apja keleti politikájához, a lengyel trón megszerzésén fáradozott. De János Kázmér megválasztásának körülményei igazolták, hogy az efféle törekvéseknek Lengyelországban nincs talaja. Ezt a tényt igazolta Klobusiczky Antal követ jelentése is, az 1649. év végéről, de Rákóczy nem okult ezen.¹⁵⁾ Ezen tervei következtében szorosabbra fűzte az összeköttetést a kozákokkal,¹⁶⁾ jobban érdeklődött a tatárok és oroszok politikai orientációja iránt,¹⁷⁾ végül a svéd és dan udvarokban puhátolódzott.¹⁸⁾

Hiába tanácsolta mindenki, hogy várjon még a beavatkozással, míg a hatalmi csoportosulások jobban kibontakoznak, Rákóczy nem akart elkésni az osztzkodástól. E szerencsétlen lépésével okozója lett bukásának, halálának és Erdély hatalmi süllyedésének.

¹¹⁾ E. O. E. XI. 103—4. o.

¹²⁾ E. O. E. XI. 94—95. o.

¹³⁾ Szilágyi: Erdély és az északkeleti háború, I. k. 211. o.

¹⁴⁾ Lukinich: i. m. 318. o.

¹⁵⁾ E. O. E. XI. 136. o.

¹⁶⁾ E. O. E. XI. 187. o.

¹⁷⁾ E. O. E. XI. 206—8. o.

¹⁸⁾ E. O. E. XI, 210 és 220. o.

IX. Fejezet.

Adó és pénzügy.

A kir. kincstár jövedelmi forrásait az adók, kincstári birtokok, dézsmák és vámok jövedelmei képezték.

A kapuadó.

A kapuadó 20 frt. volt, melyet négy részletben (jun. 1-ig, aug. 1-ig, nov. 1-ig és jan. 1-ig) kellett befizetni. A taxás városok adója a következő volt:

Kolozsvár	2400 frt.
Várad	.	,	.	.	1400 „
Udvarhely	260 „
Fehérvár	200 „
Bánfihunyad	200 „
Kézdivásárhely	180 „
Sepsiszentgyörgy	150 „
Illyefalva	.	.	.	,	150 „
Egeres	150 „
Nagyalmás	.	.	,	.	125 frt.-ot

fizetett.¹⁾

A lengyel hadjáratot követő tatárdulás után a nagy nyomorúság miatt kérték az adó leszállítását a rendek s csak 15 frt.-ot ígértek meg portánként, de épen a háborus helyzetre való tekintettel mégis kénytelenek voltak 20 forintot megszavazni,²⁾ de az égett és pusztá helyek nem fizettek.³⁾

Ha valaki nem tudott fizetni, az adóbeszedéssel foglal-

1) E. O. E. XI. 70. o.

2) E. O. E. XI. 184. o.

3) E. O. E. XI. 351. o.

kozó perceptor foglalt nála, de nemes nem volt köteles őt tanuként kísérni.⁴⁾

A portának fizetendő adó fedezete.

Sulyosbitotta a helyzetet az is, hogy a porta felemelte a neki fizetendő adó összegét a duplájára. Hogy ezt kifizethessék, elhatározták, hogy Váradján a só utáni vám 2 évig a portai adóra fog menni. Ez alól a vám alól a fejedelem sem adhatott mentességet senkinek. (Szárazföldön azonban mindenki annyi sót szállíthatott, amennyit akart, egy kocka ára 10 pénz volt.⁵⁾

Azonkívül kivetettek minden portára, székelyre és nemesekre is 20 frt.-ot, amit maga és nem jobbágya tartozott megfizetni. A rovatlan falu jobbágjai telkenként 2 frt.-ot adtak, ugyanennyit fizetett az egyházi nemes és az özvegy is. (Ha valaki nem akarta, vagy nem tudta megadni, megadhatta helyette más s az összeg lefizetéséig zálogul birta a nemfizető jószágát. Aki ellenállt, azt karhatalommal kényszerítették, ha annak is ellenszegült, jószágát örökre elveszítette, de ha örököse megfizette az összeget, visszakapta a birtokot. Ha a hitelező az örököstől a birtok visszaváltásáért felkínált pénzt nem akarta elfogadni, a vármegye, vagy szék tisztjei erővel vették el tőle a birtokot s a hitelező pénzét is elveszítette.) A magyar és oláh papok, s a molnárok közül a szabad emberek 2 frt.-ot fizettek; a székelyek közül az, akinek 10 jobbágya volt, 20 frt.-ot, a szabad székely, lófő és darabont 2 frt.-ot adott. A szászok is fizettek, papjaik sem képeztek kivételt, de saját tisztjeik szedték be ezt a rendkívüli adót. Marosvásárhelyre kapunkint 20 frt.-ot, a többi taxás székely városokra 2 frt.-ot róttak ki kapunkint.⁶⁾

A tatár foglyok kiváltására rendelt adó.

A tatár foglyok váltságdíjának egynegyedét az ország szintén magára vállalta. Erre a célra rendelték a zsidók, görögök, molnárok, cigányok adóját. Ha az nem lenne elég, Fogaras fizessen 3000 tallért s minden porta után 5 frt.-ot,

4) E. O. E. XI. 197. o.

5) E. O. E. XII. 184. o.

6) E. O. E. XII. 100. o.

mivel a hadjáratban nem vett részt.⁷⁾ Ezt az adót az égett és elpusztult helyek is kötelesek voltak fizetni.⁸⁾

Harmincadok.

Mindjárt Rákóczy uralkodása elején nézeteltérés volt közte és a császár közt, a harmincadok ügyében. Rákóczy kérte a közbülső harmincadok megszüntetését, mert azt egyben kell szedni, s kérte azt, hogy akit a két átcsatolt megyében már megharmincadoltak és Magyarországon megyét, azt ne vámolják meg újra. Ezt viszont a maga részéről szintén megígérte. Ugyancsak panaszt tett amiatt, hogy Bereg és Ugocsa megyék dézsmáját más birja, holott a harmincad dézsma és salétromból való jövedelmek a végvárak karbantartására vannak szánva, így azok pusztulásnak indulnak.⁹⁾ Később mégis beleegyezett, hogy a megyék dézsmáját az egri püspök szedje.¹⁰⁾

A harmincadok fiókjait is megszüntették.¹¹⁾

A harmincadosok a fiscus megkárosodásának elkerülése végett a vásárokra bemehettek, de ahol eddig ez nem volt szokásban, oda ezután sem vihették be a zászlót.¹²⁾

Gyakran megesett, hogy egyesek a határszélen legeltetve marháikat, egyenkint, vagy csoportosan áthajtották őket a határon. Ezek perében a megye, felelősséget a tábla ítélt.¹³⁾

Vám.

A nemesek, ha kereskedtek is, vámmal nem tartoztak, azonban Lompérton kereskedés esetében ők is kötelesek voltak fél vámot fizetni.¹⁴⁾

A dézsma.

A báránydezsmát a fiscus természetben követelte a szászoktól is, kivéve a Bárcaságot, mert azok a Havasföldön legeltettek, s kivéve Besztercét.¹⁵⁾

7) E. O. E. XI. 372. o.

8) E. O. E. XII. 177. o.

9) E. O. E. XI. 90. o.

10) E. O. E. XI. 89. o.

11) E. O. E. XI. 61. o.

12) E. O. E. XI. 131. o.

13) E. O. E. XI. 167. o.

14) E. O. E. XI. 75. o.

15) E. O. E. XI. 167. o.

Bányák.

A sóbányák művelésére cellerista társaság alakult, melynek tagjai bizonyos összeget előlegeztek a költségek fedezésére s ezért két évre kiváltságot nyertek.¹⁶⁾

Kincstári (fiscalis) birtokok.

Főleg a határszéli vármegyékben — védelmi okokból — több volt a fiscus birtoka, mint a nemeseké, de a fiskális birtokok a megyei terheket nem viselték, ami a nemesi birtokok terhét nagyban súlyosbitotta.¹⁷⁾ Ezért kimondták, hogy teherviselés, bíráskodás és közigazgatási ügyek tekintetében a fiskális birtok egyenlő a nemesével.¹⁸⁾

Erdélyben a fejedelem főjövedelme még mindig a birtokokból folyt be, minek oka a magyar faj,¹⁹⁾ de különösen Erdély konzervativizmusa; ezért folyt itt jóformán minden úgy, mint 1526. előtt, elmaradt az államszervezet Magyarországhoz hasonló modernizálása. Ezért rendelték el minduntalan a fiskális birtokok összeírását és visszaadását, így 1649-ben is. A róla készült listát pedig megküldték a vármegyéknek. Amit ott a gyűlésen ellentmondás nélkül mindenki a fiscusénak ismert el, azon birtokok neveit jegyzékbe foglalva elhelyezték a káptalanoknál. Amelyik ellen felszólaltak, arra nézve lefolytatták a birtokpöröknél szokásos eljárást,²⁰⁾ ha közben a fiscus elfoglalta is a birtokot, novummal az ügyet fel lehetett ujitani. A kétes birtokokat a per eldőléig elzalogosították,²¹⁾ így kapta meg Brassó Törcs várát, mely azelőtt az övé volt, de az 1615-i országgyűlés fiskális birtoknak minősítette. A hozzátartozó birtokokat azonban: Ráczfalut, Tükröst, Csernátfalut, Hosszufalut, Tatrongot, Zayzont, Pulchereczet, Apácát, Krisbachot, melyek Fehér megyében fekszenek, a brassóiak kérésére Bethlen Gábor bizonyos feltételek mellett visszaadta. Mivel a fiscusnak ebből igen nagy kára volt, az 1650-i országgyűlés újból fiskálisnak nyilvánította azokat, ami ellen a brassóiak felebbeztek. Végre 1655-ben a fejedelem végérvényesen úgy intézkedett, hogy

¹⁶⁾ E. O. E. XII. 184. o.

¹⁷⁾ E. O. E. XI. 473. o.

¹⁸⁾ E. O. E. XI. 52. o.

¹⁹⁾ Dr. Gáspár: i. m. 82. o.

²⁰⁾ E. O. E. XI. 49. o.

²¹⁾ E. O. E. XI. 80. o.

a vár fiskális birtok lesz, de 11.000 frt. zálogért a brassóiak kezén maradhat. Ezen összeget a fejedelem vagy lakása javítására, vagy végvárak tatarozására, avagy az ország szükségletére fordíthatta. De Szunyogszeg, Praha, Gríde, Persan, Holdacz és Sárkány nevű falvak örökre fiskálisokká lettek. Az ország és fejedelem nagyobb biztonságára Törcs várában magyar porkolábokat kellett alkalmazni, kiket a brassóiak neveztek ki, a fejedelem pedig jóváhagyta. Az őrségnek fel kellett esküdnie a fejedelem és ország hűségére s szükség esetén kötelesek voltak nagyobb őrséget is befogadni, de békében nem lehetett ezzel terhelni őket. A várat javíttatni, lőszerezni és élelmiszerezni ellátni Brassó volt köteles, ő gondoskodott a tiltott utak és ösvények bevágásáról. Háború idején a birtokok után kiállított lovasok a vármegye zászlója alatt katonáskodtak, de a gyalogosok a vár őrségét szaporították.²²⁾ Ezt az intézkedést azután az országgyűlés is jóváhagyta, hozzáadva az országos és megyei adóktól való mentességet s halálos ítélethozatal jogát a vármegyei tisztek távollétében is.²³⁾

Végleg fiskális birtokoknak mondták ki a következőket:

1. *Fehérvárhoz tartozó fiskális jószágok:*

Tótfalud	Dorombár	Borbánd	Tövis
Metesd	Sós-Patak	Kisfalud	Magyar-Orbó
Gaurán	Strása	Saárd	Monora
Czélma	Dálya	Igen	Holdvilágh
Pojána	Poklos	Boros-Bocsárd	Preszáka
Dió-Mál	Felső-Gáld	Szent-Imreh	Nagy-Csörgő
Remete	Berve	Benedik	Kis-Csörgő
Ponor	Alamor	Csüged	Csanád
Tátke	Oláh-Igen	Váradgya	Sulinka
			(puszta hely)

2. *Kővárhoz tartozó controversia nélkül való fiskális jószágok:*

Magyar-Berkesz	Kölcse	Kis-Jeder deserta
Kovács	Nagy-Nyires	Fejér-Szék

²²⁾ E. O. E. XI. 113—116. o.

²³⁾ E. O. E. XI. 123. o.

Somkut	Körtvélyes	Körtvély-Rév
Alsó-Fentős	Köteles-Mező	Toplicza
Pusztá-Fentős	Lukácsfalva	Nagy-Ilonda
Szappan-Pataka	Aranyasfalva	Resztóc
Kólczer	Durusfalva	Preluka
Törökfalva	Szakatura	Sásza
Csólt	Stizer	Lemény
Gaura	Csernafalva	Kis-Berzó
Varajó	Csokmány	Fringfalva
Berkesz-Pataka	Dragumerfalva	Románfalva
Butácza	Berencze	Csugasztra
Kis-Bun	Magasfalva	Ré-Kapálnak
Kocsolát	Nagy-Bozonta	Laczkina
Kozla	Szaszar	Fanác
Kis-Nyires	Koltó	Brétfalva
Tehén-Pataka	Katalinfalva	Kis-Körtvélyes
Somkut-Pataka	Nagy-Bun	Szurdok-Kapálnak
Remete	Hosszufalu	Monostor-Kapálnak
Gropa	Aranyas-Mező	Gyükeres
Sósmező	Pojnicza	Darfalva
Kis-Magura	Fericz	Csokoteszt
Bozonta	Purkarecz	Litka
Szakállosfalva	Diós-Patak	Szernicze
Karulya	Málfalva	Tölgyes
Garbonáczfalva	Pribékfalva	Nagy-Jeder
Kovas-Kapálnak	Pirosfalva	Ilonda-Pataka
Gyertyános	Csula	Felső-Fentős
Draga-Vilma	Hidegkut	Nagy-Berzó
Hagymás-Lápos	Haurilla	Felső-Misz Tótfalu

3. *Görgénhez* tartozó controversia nélkül való fiskális jószágok :

Görgén Szent Imreh	Kéncsecs	Kis-Oroszfalu
Petelye	Orsova	Nagy-Oroszfalu
Magyar-Börkény	Libánfalva	Radnótfája
Alsó-Köhér	Hodak Görgén- vize mellett	Hétbük
Felső-Köhér	Kásva	Alsó-Oroszi
Oláh-Börkény	Adorján	Felső-Oroszi
Sarapháza	Só-Szent-Márton	Kakucs
Szent-Mihálytelke		

4. *Gyaluhoz* tartozó controversia nélkül való fiskális jószágok :

Gyalu	Vista	Szász-Fenes
Hév-Szamos	Nagy-Kapus	Bács
Hideg-Szamos	Darócz	Zilah
Sólyomtelke	Türe	Oláh-Egerbegy
Körösfő	Szász-Lóna	

5. *Kolosmonostorhoz* tartozó controversia nélkül való fiskális jószágok :

Kolosmonostor	Jegenye
---------------	---------

6. *Huszt várához* tartozó controversia nélkül való fiskális jószágok :

Huszt a vámmal együtt	Técső	Száldobos
Vis, a vámmal együtt	Hosszumező	Bustyháza
	Sziget	Talaborfalva
	Felső-Róna	Dulfalva
	Iza	

7. *Szamosujvárhoz* tartozó controversia nélkül való fiskális jószágok :

Gerla	Debrek	Szent-Márton
Ujvár-Németi	Nikola	Szék
Füzes	Vasas-Szent-Ivány	Kentelke
Bálványos-Váralja	Ormány	Szász-Nyires
Péterháza	Kérő	Somkut
Kápolna	Kohpataka	Csicsó-Ujfalu
Domokosfalva	Negerfalva	Mező-Szilvás
Debreczen	Retteg	Gancz
Disznó-Pataka	Oláh-Nyires	Lalfalva
Libaton	Poján	Rogoz
Oláh-Lápos	Oláh-Györgyfalva	Alsó-Szőcs
Tőkés	Josip-Magyar-Lápos	Felső-Szőcs
Kötke	Macskamező	Ünőmező
Szász-Kerlés	Torda-Vilma	Kupsafalva
Árokalja	Rohi	Dánpataka
Székel-Ajj	Karulyfalva	Ungurfalva
Csoptelke		Sztojka falva

8. *Fogarashoz tartozó controversia nélkül való fiskális jószágok :*

Fogarás	Korbi	Dragus
Bethlen	Alsó-Vist	Vojla
Persány	Kopacsél	Felső-Utsa
Ohába	Herszeny	Alsó-Utsa
Vaad	Illyén	Alsó-Árpás
Sebes	Rusor	Felső Árpás
Nagy-Berivoj	Hurez	Thordoricza
Kis-Vajdafalva	Posorita	Rétse
Dridiff	Nagy-Vajdafalva	Pojána Marul
Mardsina	Kercsesora	Jás
Bráza	Szaráta	Alsó-Porumbák
Kis-Berivoj	Szkorej	Felső-Porumbák
Grid	Alsó-Komána	Felső-Komána
Holbák	Netót	Alsó-Venicze
Sinka	Desán	Felső-Venicze
Sarkanicza	Felső-Szombatfalva	Kocsoláta
Bucsum	Lucza	Lupsa
Mondra	Sestsor	Sárkány
Alsó Szombatfalva	Szevesztrény	Parró
Besimbak	Ludisor	Szunyogszeg
	Lésza	

9. *Váradhoz tartozó controversia nélkül való fiskális jószágok :*

Hajó	Tenke	Lunka
Magura	Bélfenyér	Nyires, Sorbán.
Szentelek	Sali	falva mellett
Betfia	Csohi	Petrelin
Vadásza	Józsefháza	Szavojen
Szalka	Alsó-Solymos	Lakiczen
Szölös	Karbunár	Köszvényes
Nagy-Keer	Kis-Belényes	Rihen
Csatár	Burda	Vojen
Bihor	Budarász	Tatárfalva
Püspöki	Bontest	Kresnia
Ujlak	Szkej	Tárkány
Rusafalva	Lalest	Bradest

Folttest	Felső-Kiskoh	Kólesd
Petrócz	Rumunest	Tarkanicza
Kiskoh	Dobrován	Marcziilla
Raczen	Határ	Kápolnás-Gyanta
Felső-Solymos	Tulka	Pogány-Hodos
Jánosfalva	Szőkefalva	Vaskoh
Varszád	Poklosa	Feketepatak
Solymos	Kislaka	Gyozán
Magyar-Ökrös	Magyar Puszta-	Pali-Ujlak
Lakottya	Venter	Száldobágy
Sorbánfalva	Budest, Belényes	Lehencze
Nagy-Karánd	vidéken	Henkeresz
Kis-Karánd	Czigánfalva	Kalugyer
Szent-Miklós-	Békafalva	Almamező
Széplak vidékén	Feketepatak	Merágh
Sziget	Pojen	Szohoda
Csontaháza	Sonkolyos	Kimpubboj
Siat	Talp	Versest
Sipót	Alsó Fenes	Brihen
Pogány-Hodos	Füzegy, Biharban	Gurazuld
Ihar-Pataka	Praeszaka	Krajova
Babostya	Forrófalva	Buján
Pocsavelest	Oláhökrös	Felső-Versár
Szlavest	Alsó-Versár	Hegyköz-Pali
Telek	Réz-Bánya	Szeleste, Koh
Szaka	Kis-Bánya	mellett
Kocsoba	Pojana	Mezgéd
Rosztoka	Fanacz	Hidastelek
Felső-Feketepatak	Szegesztely	Örményes
Alsó-Feketepatak	Felső-Kuppan	Vásárhelynek fele
Szód	Herczezen	Cseke
Felső-Pojen	Szegesd	Rontó
Alsó-Pojen	Oláh-Gyepes	Bucson
Csomet	Pakalest	Dalom
Harangmező	Tatamérfalva	Pata
Belésen	Felső Mézes	Pata-Ösi
Tarka-Mest	Alsó-Mézes	Kis-Hodos
Sukány	Balilen	Szeleste
Firicz	Hosszu-Aszó	

10. *Zalatnához* tartozó controversia nélkül való fiskális jószágok :

Zalatna városa	Praeszáka	Abrugyfalva
Petresán	Topánfalva	Körpönyös
Galacz	Kis-Aranyas	Bucsum
Fenesalias	Nagy-Aranyas	Muska
Fülesd portio	Bisztra	Dupapiatra

11. *Dévához* tartozó controversia nélkül való fiskális jószágok :

Déva városa	Koszolya	Alsó-Laposnyak
Szántóhalom	Herepen	Felső-Laposnyak
Szent András portio	Veczel	Sztoncest
Asszu-Almás	Aranyas	Plaj
Kersest	Völczes	Radulest
Popest	Jófű várasa	Fagyatsen
Nagy-Munczel	Gerend, Hunyadban	Sztregonia
Kis-Munczel	László-Bregy	Felső-Prasznyak
Bretelien	Szász-Disor	Alsó-Prasznyak
Kaján	Mihalyesd	Roskány
Bank. Praedia	Kozest	Lesesd
Sziliste	Tej	Sess
Dragie	Bukurer	Korom

12. *Enyed* várasa controversia nélkül fiskális.

13. *Boros Jenőhöz* tartozó controversia nélkül való fiskális jószágok.

Székes-Agyag	Kender-Ató	Nagy Püly
Rakaszeg	Gella	Vári
Mogyorós	Feltót	Simánd
Felső-Kertes	Brusztur	Lavocz
Árok	Vályarév	Apa
Monostor	Horoklyán, portió	Gyarmat

14. *Lugas és Karánsebes* controversia nélkül való fiskális jószágok :

Lugas	Bényes	Ó-Lugas
Karánsebes	Válya-Lunga	Mikefalva, Zörinben
Szelha	Serge, praedium	Honoricz

Óláhság	Dragumeres	Fikatur
Vizág	Domboricza	Baziás
Zágos	Kastély	Zilágy
Szentség	Zábor	Vermes
Hodos	Berincz	Kárány
Herendest	Ohába, Zörinben	

Az 1650. esztendőbeli mindszent havának 24-ik napjára Medgyesen lett extraordinarius terminuson fiscus számára ítéltetett jószágok lajstroma így következik :

1. *Fejérvárhoz* tartozó egész faluk :

Vládháza	Sorostély	Királypataka
Nyirmező	Akmár	Henningfalva
Kis-Orbó	Karkó	
Fel-Gyógy	Tibur	

P o r t i ó k :

Miháczfalva Demeter-Pataka

2. *Kolosmonostorhoz* tartozó egész faluk :

Mogártelke	Tiburcz	Kajántó
------------	---------	---------

Portió : Makó.

3. *Verestoronyhoz* tartozó portió :

Korniczal.

4. *Huszthoz* tartozó egész faluk :

Fejér-Patak. Rahó.

5. *Szamosujvárhoz* tartozó egész faluk :

Felső-Gyékényes	Felőr	Ulfalu
Felső-Ilosva	Emberfő	Vice
Oláh-Vásárhely	Csaba	
Ispánmező	Baton	

P o r t i ó k :

Hesdát Alsó-Csobánka
Sajgó Boncz-Nyires

6. *Boros Jenőhöz* tartozó egész faluk :

Honczisor	Boros-Telek	Plopp
Balta	Komlós	Solymos
Zöldes	Marócz	Oszoly
Bratina	Bakonszeg	Martono(s?)
Pravalin	Uj-árkos	Zomboly
Vasolicza	Kis-Kápolna	Bernot, mindkettő
Brán Ménes	Nagy-Kápolna	Síkola
Nádas	Köved, mindahárom	Szent-Kereszt
Alsó-Füzégy	Csigérfalva	
Ples	Felső-Ménés	

P o r t i ó k :

Sebtely

Pankota

P r a e m i u m o k :

Pinkó	Szasznakfalva	Drégen
Alsó-Ménés	Felső-Füzégy	Válcasazest
Szilgovicza	Tömörd	Bál Csiszer
Csermely	Alsó-Komonicz	Csele Csiszer
Alsó-Tibod	Felső-Komonicz	Majánosd
Felső-Tibod		Felső-Aranyágh

7. *Váradhoz* tartozó egész faluk :

Kalocsa	Kristor
Szőrnyüfalva	Belényes, mező-
Patakfalva	város szabad-
Illyeháza	ságában marad

P o r t i ó k :

Pontosest
SzéplakVáradiősi
Magyar-Remete8. *Dévához* tartozó egész faluk :

Bajnicza	Pesterő, Kőfalu	Poruk
Kelle-Menes	mellett	Marczina
Dörczesd	Facs	Jófü
Igeczfalva	Piva	Burzina
Banyesd		Pomadia

P o r t i ó k :

Koszolya	Felső-Lapud	Ohaba
Alsó-Lapud		Poen

Praedium : Fintoágh.

9. *Enyedhez tartozó egész faluk :*

Fel-Enyed	Miriszló	Makszina	Nota
-----------	----------	----------	------

Contractus és publicatio által örökösen fiscusnak ítéltett egész faluk :

Péterlaka, Tordában	Nagy-Csálya
Alsó-Idecz	Kis-Csálya
Semelnye notán birja az fiscus s	Gabonáz
Dengeleg contradictióban vaduak.	Siri
Peterite, ez is contradictióban	Galsa

Karaszó	Kása
Lókosháza	Aranyágh
Gemes	Kalodva
Tóttelek	Kasmer
Vaka	Panad
Bulczest	Szent-Márton
Uj-Bars	Köszönd
Groh	Makszina
Dabroc	Csót
Ribicsora	

P o r t i ó k :

Lugozó	Bosova
Kápolnás-Kövesd	Hatincza
Felső-Árkos	Sebes
Téts	Odvas
Csomótelke	Boros-Megyer
Tipaly	²⁴⁾

Ezeket nem lehet eladományozni, de amelyek hűtlenség szerződés, vagy megszakadás útján kerültek a fiscus kezébe, azok nem lettek fiskális birtokká, elzálogosíthatta, vagy örök

²⁴⁾ E. O. E. XI. 105—112. o.

jogon eladhatta őket a fiscus. Sőt kívánták, hogy a fejedelem ne szaporítsa a fiskális birtokokat.

Ha a fiscus ezután az összeírás után fedezte fel valamely birtokhoz való jogát, rendes uton perelhetette, de ha megnyerte is a pert, a birtok nem lett fiskálissá, eladományozható maradt.

Az 1631. évi törvénycikkekben felsorolt nemes birtokok, melyek a fiscus területén voltak, nemes kiváltságaikat megtartották, valamint azok is, akik nemes sessiót birtak zálogban. Akik nem nemes sessiót birtak, azok ellentmondást alkalmazhattak.²⁵⁾

Akinek birtokát, iratainak hiányossága miatt fiskálisnak nyilvánították, az kegyelemből megújított perrel (novum cum gratia) a táblán és vármegyén, rendes uton és terminus szerint kereshette igazát. Ha a fiscus már elfoglalta a birtokot, köteles volt a perlő félnek zálogba adni a birtokot, s ha vissza akarta venni, ki kellett fizetnie a zálogösszeget. Ha a novum cum grátia során a perlő fél nyert, visszaadta a fiscusnak a zálogösszeget és visszakapta birtokát. Aki pedig az ilyen birtokot makacsul nem engedte záloggal megterhelni, attól a fejedelem elvette s valamely hívének (kezes) adta zálogba, ha a tulajdonos a pert megnyerte, tartozott a kezesnek a zálogösszeget lefizetni. Perujjítással annyiszor élhetett, ahányszor ellenvetést alkalmazott.²⁶⁾

Várad bukásával egész Bihar megye hódoltsági területté lett, ²⁷⁾ amivel a kincstárt érzékeny veszteség érte.

²⁵⁾ E. O. E. XI. 82. o.

²⁶⁾ E. O. E. XI. 125—6. o.

²⁷⁾ Lukinich: i. m. 334. o.

X. Fejezet.

Gazdasági élet, ipar és kereskedelem. Földművelés.

Ezekben a zavaros időkben a gazdasági élet lehanyatlott. Gyakran előfordult, hogy egy-egy hely pusztán, parlagon maradt. Az ilyen hely megműveléséről is igyekeztek gondoskodni, főleg, ha a fiscus tulajdonát képezte; ezért a rendek kimondták, hogyha valamely nemes a fiscus birtokában lévő parlagot be akar szőlővel ültetni, keresse meg a prefectust, vagy a fiscus ott lakó udvarbíráját, ki becsülje meg a helyet és kérdezze meg a fiscus jobbágyait, ha azok nem akarják művelni, akkor megkaphatja a nemes, de köteles dézsmát adni utána a fiscusnak.

Bortermelés.

Bortermeléssel leginkább a szászok foglalkoztak, ezért a fejedelmi udvar szükségletét is ők elégítették ki. De mivel az árat gyakran késedelmesen kapták meg, kivívták, hogy a szászok borát, a fiscus részére készpénz nélkül nem lehet lefoglalni, csak, ha megadták a limitáció szerinti árat, akkor is a fiscus fogatával kellett elszállítani.¹⁾

A székelyeknek nem termett boruk, ezért a szükséges fegyverre és felszerelésre valót nem tudták előteremteni, miért is megengedték nekik a szabad sörkorcsmárlást.²⁾

Mérték.

A termelés és kereskedelem fellendítését szolgálta a mértékek egységesítése. Mivel eddig vidékenként nagyon kü-

¹⁾ E. O. E. XI. 58. o.

²⁾ E. O. E. XI. 199. o.

lönbözők voltak a mértékek, most elrendelték azok egységsítését.³⁾ Száraz tárgyak mérésére ürmérték volt a véka.

Pozsonyi mérő = 2 véka.

1 pozsonyi mérő = 62 liter.

1 véka $\frac{62}{2} = 31$ liter

Erdélyben a gabona és veteménymagvakat rendszerint zsákkal, vagy köböllel mőrték.

1 köböl = 92·525 liter

Folyadékok mérésére leginkább a *csebert* használták.

Nagy cseber = 100 magyar itcze = 84·58 liter

kis cseber = 50 „ „ = 42·29 „

kanta = 10 „ „ = 8·45 „

Kisebb mennyiségő folyadékok mértékegységőül használták az *ejtelt*.

1 ejtel = 1 pint

1 pint = 2 itcze

1 itcze = 0·846 liter

1 pint = 1·692 liter ⁴⁾

A porta gazdasági politikája.

Erdélynek e korban amugy is lehanyatlott gazdasági életét a porta végleg megsemisítette, ezzel akarván Erdélynek ránézve kényelmetlenül növekvő hatalmi állását csökkenteni. Innen van az, hogy a jelentékeny erőforrásokul szolgáló Partiumnak Erdélytől való elszakítása és hódoltsági területté alakítása következetesen keresztűlvitt politikai elvűkké lett.⁵⁾ Ez az 1658-60-i török hódítás után be is következett s az ezen részekből nyert jövedelmi források végleges kiapadását eredményezte. Az államra rótt terhek aránytalan fokozása és az államháztartási jövedelemforrások ugyancsak aránytalan csökkentésével a porta elérte Erdély gazdasági romlását, ennek következtében politikai jelentőségének hanyatlását és feltartóztathatatlan bukását.⁶⁾

³⁾ E. O. E. XI, 195. o.

⁴⁾ Ereky, Alfonz: Mérték-, súly és pénzism. 154—156. o.

⁵⁾ Lukinich: i. m. 325. o.

⁶⁾ Lukinich; i. m. 403. o.

Ipar. Limitáció.

A hazai ipar keveset dolgozott fel, mivel az iparcikkek elhelyezése nagy nehézségekbe ütközött, éppen ezért a kivitel is jóformán a nyersanyagokra szorítkozott, az iparcikkeknel pedig pontosan meg volt határozva, hogy melyik város mit adhat el és áruját milyen területeken értékesítheti.

Nagy hátrányára volt az iparnak a gyakori limitáció,⁷⁾ valamint az, hogy egyes cikkek használatát nem engedték meg általánosan, így paraszt és béres nem hordhatott posztóruhát, nadrágot, csizmát, dupla és forintos süveget, golycsinget.⁸⁾ E két rendelkezés közül a limitáció a tisztességtelen haszon szerzését akarta megakadályozni. A megérdemelt munkabért azonban biztosította az a rendelet, főleg, mivel a nyersanyagok ára is meg volt szabva, aminek a betartására felügyelők és végrehajtók is vigyáztak.⁹⁾ Az egyes iparcikkek használatának bizonyos körökre való korlátozása egyrészt a rendi szellem folyománya volt, másrészt a háziipar fellendítését célozta, azt akarván elérni, hogy a paraszt saját készítményét használja. Másrészt a fényűzés terjedésének megakadályozását is szolgálta ez a rendelet.

Tulkapások.

Csalás akkor is fordult elő az iparos és kereskedő világban, így a brassói posztócsinálók kiváltságukkal visszaélve Fogarason a közönséges posztót dupla gyanánt adták el s középszerű posztót nem is akartak készíteni. Az ilyesmi büntetése a kiváltság elvesztése volt.¹⁰⁾

Visszaélés volt az is, hogy Jenőben a céhek annyira megsarcolták a letelepedő iparos legényeket, hogy azok nem tudtak ott megmaradni. Ezért Jenőben az ötvös és borbély céh kivételével eltörölték a céheket és szabad ipart engedélyeztek.¹¹⁾

Ilyen szabadipart engedélyeztek Csikszeredában is a csizmadiáknak és eltörölték a céhüket, mert nem tudtak elegendő csizmát gyártani. Ez azt jelentette, hogy máshonnan

⁷⁾ Szilágyi: Erd. tört. 417. o.

⁸⁾ E. O. E. XI. 72. o.

⁹⁾ E. O. E. XI. 56. o.

¹⁰⁾ E. O. E. XI. 59. o.

¹¹⁾ E. O. E. XI. 195. o.

is be'elepedhettek oda a csizmadiák.¹²⁾ Megesett, hogy egyes városok nem akarták beengedni vásáraikra a konkurenciát, így a debreceniek kizárták a borosjenői szücsöket. Ezt is megszüntették.¹³⁾

Kereskedelem.

Kereskedelemmel eleinte szinte kizárólag a szászok foglalkoztak, a török hódítás után azonban a török alattvalói a görögök, törökök, bolgárok és örmények is részt kértek a kereskedelemmel járó haszonból. De eleinte ezek csak Brassóig jöhettek s itt is meg voltak jelölve a boltok és utcák, ahol lerakodhattak. Ez a tilalom lassan enyhült s II. Rákóczy György alatt már kereskedelmi társaságot alapítottak. Ezeknek a fejedelem adott kereskedelmi jogokat, de vigyázott, hogy a belföldiek előnyben legyenek.¹⁴⁾

Megesett, hogy nemes is kereskedésre adta magát, de a boltot nem maga vezette, hanem bérbeadta. Az ilyen boltot a vásárbíró a heti piaci vámot nem szedte be.¹⁵⁾

Szintugy, ha a nemes birtokáról eladni küldött valamit a városba, azután sem lehetett piaci vámot szedni.¹⁶⁾

A lánckereskedelem is ismert volt már. A zsidók a külföldről jövő kereskedők elé mentek, áruikat összevásárolták és a duplájáért adták.¹⁷⁾ A tilalom nem sokat használt, azért 200 frt. birságot állapítottak meg rá.¹⁸⁾

Pénznemek.

Mivel többféle pénz járta, csalás elkerülése végett megszabták az árfolyamát. A tallér 180 pénz (dénár), az arany 3 frt. 60 pénz volt, aki drágábban váltott, elvesztette pénzét.¹⁹⁾

Szabad kereskedelem.

I. Rákóczy György Bethlen kereskedelmi politikáját követve, sok árunak külföldre szállítási jogát a fiscusnak tartotta fenn. Halála után első dolguk volt a rendeknek a ke-

¹²⁾ E. O. E. XI. 471. o.

¹³⁾ E. O. E. XI. 471. o.

¹⁴⁾ Szilágyi: i. m. 19. o.

¹⁵⁾ E. O. E. XI. 471. o.

¹⁶⁾ E. O. E. XI. 471. o.

¹⁷⁾ E. O. E. XI. 471. o.

¹⁸⁾ E. O. E. XI. 177. o.

¹⁹⁾ E. O. E. XI. 48. o.

reskedelem felszabadítása, még utlevelet (*salvus conductus*) sem kívántak a külföldre menőktől.²⁰⁾ De a mai értelemben vett szabad kereskedelemről nem beszélhetünk, mert egyes cikkeket, így pl. vadbőrt csak az erdélyiek vásárolhattak, a görögöktől elkobozták.²¹⁾ Azonban a lóvásárlást szabaddá tették a bel- és külkerkedelem számára, de aki a harmincadot ki akarta játszani, a háromszorosát fizette.²²⁾ Paraszt és béres is tarthatott lovat.²³⁾ De nemsokára előre vetette árnyékát a lengyel háború s ekkor újra megtiltották a lovak külföldre vitelét a Partiumban is, azonban a hódoltságon, vagy külföldön vett lovakkal szabadon lehetett kereskedni.²⁴⁾ Nemcsak, hogy eltiltották a ló kivitelt, hanem a szükséglet-fedezésére a fejedelem még Moldvában is vásároltatott lovakat.²⁵⁾ A viasz és méz egyedárusítási joga továbbra is a fiscusé maradt, azonban a nemes saját birtokáról azt is harmincadmentesen szállíthatta; de csak saját szükségletére és nem kereskedésre, mástól is vehetett. De aki sajátját eladta s azután háza szükségletére vásárolt, azt az 1633. évi 19. §. szerint büntették. Az ország határán belül, saját használatára a szegénység is szabadon adhatta-vehette, de ki csak a fiscus vihette. A fiscus mézgyűjtői senkitől sem vehették el a mézet és viaszt erővel, sem nemest annak szállításával nem terhelhettek.

A porarany, higany, vadbőr, kivitelét eltiltották s a jó pénzt is csak nemesnek engedték kivinni. Ha idegenek, főleg görög kereskedők, vétettek ez ellen, elvesztették ingó és ingatlan vagyonukat.²⁶⁾ Később a görög kereskedők kérték, hogy ők is vihessenek pénzt külföldre. A rendek az ügy elintézését a fejedelemre bízták.²⁷⁾

Külföldi kereskedők elhajtásra marhát nem vehettek. Aki külföldinek a maga neve alatt marhát vásárolt, ha az elhajtás előtt kitudódott, elvesztette a marhát, ha utána jöttek rá, meg kellett, hogy fizesse az árát.²⁸⁾

²⁰⁾ E. O. E. XI. 97. o.

²¹⁾ E. O. E. XI. 59. o.

²²⁾ E. O. E. XI. 73. o.

²³⁾ E. O. E. XI. 72. o.

²⁴⁾ E. O. E. XI. 123. o.

²⁵⁾ E. O. E. XI. 190. o.

²⁶⁾ E. O. E. XI. 97. o.

²⁷⁾ E. O. E. XI. 178. o.

²⁸⁾ E. O. E. XI. 132. o.

A Partiumban a kereskedelemre eddig érvényes törvények továbbra is megmaradtak.²⁹⁾

Sérelmes esetek.

Sokszor a helybeli és idegen kereskedők érdeke összeütközött, így Váradon és Debrecenben az idegen, főleg görög kereskedők a vásár napja előtt 3 nappal kirakták török áruikat, mi a város szintén török árut eladó kereskedőinek tilos volt, miből nagy káruk származott. Azért kivívták a görögökkel való egyenlő árusítási jogot.³⁰⁾

Csalás is fordult elő. Így megesett, hogy a szászok a bort vásárló székelyeknek kisebb hordót adtak el a 40 vedres (4 akós) hordó árában. Ezt az 1623. évi 8. §. szerint büntették.

²⁹⁾ E. O. E. XI. 47. o.

³⁰⁾ E. O. E. XI. 195. o.

XI.

Biráskodás.

Elsőfoku bíróság.

Ez időben a biráskodás szervei a legalsóbb fokon a földesuri birtokokon élő jobbágyok pereiben az uriszék, (mely köteles volt 8 nap alatt elintézni az ügyeket¹⁾) nem jobbágyok, kborlók számára a falusi bíró. A jobbágy felebbezhetett a vármegyére. Paraszt hatalmaskodási ügyét szintén a vármegye intézte el végérvényesen.²⁾ A nemes egyenesen itt kezdte perét. Rövid idézés alkalmazásával perét tetszés szerint kezdhette itt, vagy a táblán, jobbágyszökés esetében is.³⁾

A székelyeknél és szászoknál a megyei biráskodásnak megfelelt a székbiróság, a városoknál a városi bíróság.

Felebbezés.

A nemesek és városok megfelebbezett ügyei a fejedelmi táblára kerültek, míg a székelyek előbb a nemzetgyűléshez, vagy Udvarhelyszékhez, mint anyaszékhez felebbeztek; a szászok pedig a szászegyetemhez, csak innét került ügyük végső fokon a táblához.⁴⁾ Ezen a fejedelem változtatni próbált, mégpedig úgy, hogyha szász területen akadnak olyan lopott marhára, melyet magyar, vagy székelyföldről hajtottak el s a szász község megtagadná a kárpótlást, a felebbezés egyenesen a királyi táblára és ne az alperes bírósága elé kerüljön. Ezt a szászok sérelmesnek találták, de hosszas huzavona után is mindössze annyit tudtak elérni, hogy egyelőre

1) E. O. E. XI. 473. o.

2) E. O. E. XI. 473. o.

3) E. O. E. XI, 193. o.

4) Biró V: Az erd. fejed. jogok. 73—74. o.

levették az ügyet a napirendről⁵⁾ ezzel voltaképpen meg is kapták, amit akartak, mert az ügy elaludt.

Másik sérelmes ügy volt a szászoknak a fejedelem azon rendelete,⁶⁾ mely szerint a szász és nemes közt folyó per a királyi tábla elé tartozott. Ezt a fejedelem azért rendelte el, mert ha a nemesnek a városi polgárokkal, főleg a szászokkal volt peres ügye, mindig voltak surlódások, érzékenykedések. Ilyen panasz volt, hogyha polgár perelt nembest, a megyei törvényszéken sem kezest, sem zálogot nem kívántak tőle, míg, ha nemes perelt polgárt, a városi törvényszék előtt, kezes és zálog nélkül a fejedelem parancsára sem vették elő a törvénykönyvet.⁷⁾ Ha nemes a polgárok közül criminalist keresett, nyelvváltságra⁸⁾ fordították az ügyet, hogy ne lehessen felelőbeadni s nem is engedték a pert a széknél feljebb vinni.⁹⁾

Végül a fejedelem kénytelen volt engedni, a szászok és nemesek közt folyó per csak az öt nagyhatalmaskodás esetén került a tábla elé.¹⁰⁾

Ezen bíróságok felett állott a fejedelem tanácsával, bizonyos esetekben — nota perekben — az országgyűlés.¹¹⁾

Ezekon kívül működtek rendkívüli bizottságok is, melyeket az országgyűlés küldött ki, rendesen határperek, vagy nemesek és polgárok közt folyó viszályok elintézésére.¹²⁾

A vármegyék és székek biráskodása.

A vármegyékben és székes helyeken megtartott törvényes székek két, vagy három napra terjedtek. Ezeken a főispánok elnököltek s legalább egyiknek jelen kellett lennie. Ha ez semmiképpen sem volt lehetséges, az alispán, főbirák, assessorok és a jegyző megtarthatták a biráskodást.¹³⁾ Ezeket a törvénykezési napokat lehetőleg pontosan kellett megtartani, hogy a visszaélések el ne szaporodjanak.

5) E. O. F. XI. 106. o.

6) Szilágyi: II. Rákóczy 79. o.

7) E. O. E. XI. 472. o.

8) A nyelvváltságot arra rótták, aki hamis panaszt tett, ára 100 arany forint értékű 25 márká volt. Werbőczy i. m. 255. o.

9) E. O. E. XI. 472. o.

10) E. O. E. XI. 236. o.

11) Biró V: i. m. 73—74. o.

12) E. O. E. XI. 50. o.

13) E. O. E. XI. 71—72. o.

Ha két vármegyében egyidőre esett a szék s valamely nemesnek mindkettőn meg kellett jelennie, egyiken haladékok adtak neki.¹⁴⁾

Minden törvényes eljárás (executió, transmissió) érvényes volt a fiscus jószágában és a fiskális tisztek ellen is.¹⁵⁾ Mivel sokan végeztek executiót feljogosítás nélkül, azért az executornak az ország törvényes birái által kiállított végzést kellett felmutatnia.¹⁶⁾

Ha pap nembest perelt, vagy fordítva, a pap tartozott kezest állítani, hogy az a közbeszólásokért kirótt birságot megfizesse.¹⁷⁾

Ezután, aki az ellentmondók, vagy perbeavatkozók közül a kihirdetéskor óvást emelt, egy év elteltével az is védhetette ügyét, ha a felperes az ügyet elejtette is.¹⁸⁾

Az a peres, kinek perét gyámja, vagy elődje kezdte meg, nem maradt patvarkodásban bűnös, még ha volt is perében két idézés, de az ellenfél — homagiumával való büntetés erejéig, — felujithatta a pert.¹⁹⁾

Birói visszaélések.

Egyes birák nem adták ki a pereseknek járó összeget.²⁰⁾ Valamint más uton is visszaéltek hivatalos hatalmukkal, így a csiki, gyergyói és háromszéki hámorokban dolgozók első birói fóruma a prefektus, (=kamaraelnök) kamaraispán, vagy a harmincadosok voltak, kik főleg ha velük folyt a per, nem engedték a székeket a székekhez felebbezni. Ilyen esetekben az országgyűlésnek kellett intézkednie.²¹⁾

Megesett, hogy az oláh vladikák a vallásukon levő nembest, vagy jobbágyot törvénytelenül megbüntették. Az ilyen ellen a pert tetszés szerint a vármegyén, vagy a táblán lehetett lefolytatni. A per tartamára a vladikának 200 frt-ig kezest kellett állítania.²²⁾ Vladika = gör. keleti püspök. Egyházi hatásköre a róm. kat. püspökével azonos.

14) E. O. E. XI. 128. o.

15) E. O. E. XI. 49. o.

16) E. O. E. XI. 49. o.

17) E. O. E. XI. 164. o.

18) E. O. E. XI. 76. o.

19) E. O. E. XI. 76. o.

20) E. O. E. XI. 233. o.

21) E. O. E. XI. 62. o.

22) E. O. E. XI. 169. o.

Zálogbirtok.

Az elzálogosított birtokot ritkán kapta vissza tulajdonosa birói közbelépés nélkül, ezért az országgyűlés kimondta, hogyha 100 frt.-on aluli összegről van szó, a tulajdonos tegye le a zálogos pénzt a szolgabírónál, aki kínálja meg vele a hitelezőt; ha az nem veszi fel, a megyegyűlés újra szólítsa fel, ha akkor sem fogadja el, bocsássák exmissióra, vagyis az, aki birtokos, mert további felebbezésnek nincs helye.²³⁾

Ugyanez volt az eljárás a 100 frt.-on aluli készpénztartozás perlésénél is.²⁴⁾

Hatalmaskodás.

Leggyakoribb eset mégis a hatalmaskodás, annak esetei közül is a jogtalan birtokfoglalás volt. Ezen ügyeket a tanácsurak vizsgálták meg s véleményük alapján ítélte a fejedlem. Aki az ítélettel nem volt megelégedve, annak ügyét a legközelebbi terminuson megvizsgálták és végérvényesen elintézték. Akinek nem volt módjában ezt az eljárást lefolytatni, az az octavalis törvényszék előtt egy hónappal megkérte a directort, vagy az udvarbíró, aki alá a peres jószágok tartoztak, hogy minden más ügy előtt vegye elő az övét és hozzon ítéletet. Ez ellen aztán felebbezésnek nem volt helye. Ha valaki a fiscustól foglalt el birtokot, hatalmaskodva, annak ügyét is rövid lefolyásu perként kezelték.²⁵⁾

Akinek birtokát a fiscuséhoz csatolták, perét a magánemberek birtokpereinél szokásos eljárások szerint kellett lefolytatnia.²⁶⁾

Ha fiscalis udvarbíró követett el hatalmaskodást nemes ellen, a fiscus jószágain levő vagyonán vették meg a büntetést, de a fiscus vagyonának sérelme nélkül.²⁷⁾ Az ilyen pert a vármegyén folytatták le s mindig ott fejezték be, ahol megkezdték, még ha a tiszt közben otthagya hivatalát, vagy másfelé ment is.²⁸⁾

A lengyel hadjáratot követő zavaros időkben megsza-

²³⁾ E. O. E. XI. 473. o.

²⁴⁾ E. O. E. XI. 52. o.

²⁵⁾ E. O. E. XI. 50. o.

²⁶⁾ E. O. E. XI. 76. o.

²⁷⁾ E. O. E. XI. 164. o.

²⁸⁾ E. O. E. XI. 54. o.

porodtak a hatalmaskodás esetei, azért a büntetését is szigorították. Aki hatalmaskodva elfoglalt egy birtokot, elvesztette azt, ha újra visszafoglalta, mint nagyhatalmaskodót ítélték el; harmadízben, ha a dolog igaznak bizonyult, fejét vették. ²⁹⁾ Eltörölték az egy évi elévülési időt is a hatalmaskodás eseteire. ³⁰⁾

Approbatæ Constitutiones.

Legfontosabb volt mégis e korszakban az Approbatæ Constitutiones összeállítása. Régen szükség volt már a törvények és jogszokások olyan gyűjteményére, amelyet Werbőczy állított össze Magyarországon. Szükség volt egy állandó vezérfonalra, főleg a bíráskodás terén, amely szerint haladni lehetett, hogy ne kelljen az országgyűlésnek sokszor teljesen azonos ügyekben intézkednie minden összeülés alkalmával. Másrészt az egymást követő fejedelmek sokszor épen ellentétesen intézkedtek ugyanazon dolgokra nézve. Ezért Rákóczy bizottságot küldött ki az Approbatæ Constitutiones megszerkesztésére. A bizottság tagjai részére, a munka tartamára megszavaztak a megyék és szászok minden kapu után 20 pénzt, a székelyek 300 forintot, a taxás városok — Várad kivételével — 100 forintot egy forint után.

A bizottság feladatául tűzték ki, hogy mindazt írja össze, ami a haza javát szolgálja és nincs a rendek érdeke ellen. ³¹⁾ A bizottság 1652. október 20-ára össze is jött Régenbe. ³²⁾ 1654-re elkészült a mű. Egyes kisebb hibáit az országgyűlés azonnal pótolta, így elrendelte, hogy ahol nincs benne kitéve a büntetés összege, ott 200 frt. legyen. ³³⁾ A székelyeknek pedig kéthelyes ellenvetést engedélyeztek, mert az Approbatæ Constitutiones azt teljesen tiltotta nekik. ³⁴⁾

Az Approbatæ Constitutiones összeállításával befejeződött a Magyarországtól különvált Erdély jogi fejlődésének első korszaka. A fejlődés egy időre megakadt, mert siralmas idők következtek Erdélyre, de végül is eljött a feltámadás, amint reméljük, hogy most is el fog jönni.

²⁹⁾ E. O. E. XI. 196. o.

³⁰⁾ E. O. E. XI. 247. o.

³¹⁾ E. O. E. XI. 149. o.

³²⁾ E. O. E. XI. 153. o.

³³⁾ E. O. E. XI. 178. o.

³⁴⁾ E. O. E. XI. 198. o.

Felhasznált főbb művek :

1. *Acsády Ignác*: A magyar birodalom története. II. k. Bp. 1904.
2. *Angyal Dávid*: Szalárdi János siralmas krónikája. M. K. 68. sz.
3. *Beke Ida*: Erdély társadalma és művelődése stb. Szeged, 1927.
4. *H. Bechtel*: Wirtschaftsstil des Deutschen Spätmittelalters.
5. *Biró Vencel*: Az erdélyi fejedelem jogköre. Kolozsvár 1912.
6. *Biró Vencel*: Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése. KV; 1917.
7. *Buday Kálmán*: Báthory István erdélyi fejedelemsége. Szeged, 1932.
8. *Bzenszky Rudolf*—*Dr. Banner János*: Erdély leírása a XVII. századból. Jászberény, 1913.
9. *Dr. Erdélyi László*: A székelyek története. Brassó, 1921.
10. *Dr. Erdélyi László*: Magyar történelem új rendszerben. Sz. 1931.
11. *Erekly Aljonz*: Mérték, suly és pénzisme. Székesfehérvár 1881.
12. *Dr. Erdélyi László*: Igaz történetet tanítsunk. Szeged 1932.
13. *Dr. Finácsy Ernő*: Az ujkori nevelés története. Bp. 1927.
14. *Dr. Gáspár János*: Fajismeret.
15. *Dr. Hajnik Imre*: A magyar bírósági szervezet és perjog stb. Bp. 1899.
16. *Hóman*—*Szekfü*: Magyar történet. IV. és V. k. Bp.
17. *Kanyaró Ferenc*: Unitáriusok Magyarországon stb. Kv. 1891.
18. *Dr. Karácsonyi János*: Szt. Ferenc rendjének története stb. II. k. Bp. 1924.
19. *Dr. Kohn Sámuel*: A szombatosok, történetük, dogmatikájuk stb. Bp. 1889.
20. *Dr. Károlyi János*: Gr. Bethlen Miklós önéletirása. M. K. 690—691. sz.
21. *Dr. Lukinich Imre*: Erdély területi változásai a török hódítás korában. Bp. 1918.

22. *Lupás János*: Az erdélyi görögkeleti egyház stb. Bp. 1904.
23. *Marczali Henrik*: Erdély története. II. k. Bp. 1930.
24. *Péter András*: A magyar művészet története. II. k. Bp. 1930.
25. *Pokoly J.*: Az erdélyi református egyház története.
26. *Szilágyi Sándor*: Erdélyi közgyűlési emlékek. XI. és XII. k. Bp. 1886. és 1887.
27. *Szilágyi Sándor*: Erdély és az északkeleti háború. Bp. 1890—1891.
28. *Szilágyi Sándor*: Erdélyország története. II. Pest. 1866.
29. *Szilágyi Sándor*: II. Rákóczy György. Bp. 1891.
30. *Friedrich Teutsch*: Geschichte der Siebenbürger Sachsen. I. k. Hermannstadt. 1899.
31. *Werböczy István*: Hármaskönyve. Forditották: Dr. Kolosvári S. és dr. Óvári K. Bp. 1894.
32. *Történelmi Tár*: 1889. és 1893. évf.
33. *Századok*: 1868. és 1874. évf.
34. 1540—1848. évi erdélyi törvények. Forditották: Dr. Kolosvári S. és Dr. Óvári K. Bp. 1900.
35. *Krausz Erzsébet*: Básta kora Erdélyben. Szakdolgozat kéziratban.

Életrajz

1913. március 23-án születtem Szegeden. Középiskolai tanulmányaimat a makói »Csanád Vezér« reálgimnáziumban végeztem és ott tettem érettségit 1931. június 18-án. Ugyanez év szeptemberében a szegedi Ferenc József Tudományegyetemen Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi karára, mint történet-, földrajzszakos hallgató iratkoztam be.

A tanári alapvizsgám 1933. május 20-án tettem le dicséretes eredménnyel, Dr. Erdélyi László, Dr. Buday Árpád és Dr. Kogutowicz Károly professzor uraknál.

„Kolozsvári-szegedi értekezések a magyar művelődéstörténelem köréből.”

Eddig megjelent füzetek :

1. **Balogh Albin** : A magyar pénz története az Árpádok korában. 1912.
 2. **Harkó Gyula** : A pénz története Magyarországon 1526—1608. 1912.
 3. **Dr. Erdélyi László** : Az első állami egyenes adó elmélete. 1912.
 4. **Lovas Elemér** : Árpádházi B. Margit és kora. 1913.
 5. **Boga Lajos** : Székelyföld történetirója a XVII. században. 1914.
 6. **Dr. Erdélyi László** : Árpádkori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései. 1915.
 7. **Gregorich Izidor** : Társadalom és művelődés Nagy Lajos életrajzában. 1915.
 8. **Deák János** : Kegyuri jog Magyarországon a reformatioig. 1916.
 9. **Kemény József** : Társadalom és művelődés Hunyadi Mátyás törvényeiben. 1918.
 10. **Halász Imre** : A boszorkányhit útja 1925.
 11. **Fehér Ede** : Művelődéstörténeti korszak I. Lipót törvényeiben. 1927.
 12. **Beke Ida** : Erdély társadalma és művelődése az Approbata Constitutionibusban. 1927.
 13. **Szabó Ferenc** : Társadalom, művelődés Zsigmond törvényeiben. 1927.
 14. **Metzner Károly** : A török dúlás békeévei. II. Mátyás kora. 1928.
 15. **Spiegel Mária** II. József kora Magyarországon. 1930.
 16. **Elemy Klára** : Rudolf király kora Magyarországon. 1930.
 17. **Gottesmann Jolán** : Művelődéstörténeti tanulmány I. Ferdinánd törvényei alapján. 1930.
 18. **Szalkai Zoltán** : Széchenyi reformkora. 1931.
 19. **P. Boros D. Fortunát** : A csiksomlyói 32 confrater. 1932.
 20. **Buday Kálmán** : Báthory István erdélyi fejedelemsége. 1932.
 21. **Tápay Szabó Gabriella** : Szeged erkölcei a XVIII. században. 1933.
 22. **Devich Andor** : Társadalom és művelődés Miksa király magyar törvényeiben. 1934.
 23. **Latzkovits László** : Alberik világkrónikájának magyar adatai. 1934.
 24. **Halmay István** : I. Apafi Mihály erdélyi fejedelemsége. 1934.
 25. **Dobozy Hajnalka** : Királynéink az Árpád és Anjoukorban. 1934.
 26. **Gregorich Mária** : A Bori és Borfői Bory család és levéltára. 1935.
 27. **Farkas László** : Kézai és a magyar krónikák. 1935.
 28. **Pozsonyi Zoltán** : Árpádkor és kelet. 1935.
 29. **Lipótz Sándor** : Kecskemét th. város birtokszerzése és a szabad királyi városság kérdése. 1935.
 30. **Szabó Magdolna** : II. Rákóczy György erdélyi fejedelemsége. 1935.
-